

„Tettem valamit az asztalra”

Az állampolgársághoz vezető út kvalitatív interjúk alapján

Bevezetés

Az alábbi tanulmány 30 bevándorló és 10 szakértői interjú alapján elemzi a harmadik országból érkezett bevándorlók és a fogadó társadalom közötti interakciókat és a megtelepedési folyamatot. E folyamaton belül kiemelt figyelmet szentel a honosítás kérésének vagy éppen elutasításának, hogy feltárjuk az állampolgárrá válás egyes társadalmi mechanizmusait és a magyar állampolgársághoz való viszonyt.

A kutatás során összetett interjúk módszerrel dolgoztunk. Egyrészt narratív kérdésekkel kezdtünk, hogy szabadon állítsa fel élettörténeti perspektíváját, és identitásában a lehető legkevésbé legyen korlátok közé szorítva. Majd ezt a narratív kérdéssort próbáltuk immanens kérdések feltételével úgy továbbgördíteni, hogy mind a családi élet, mind a társadalmi kapcsolatrendszer történetét minél szabadabb formában megkapjuk. Ekkor azonban már az interjúkészítő beavatkozhatott, hogy az interjúalany társadalmi helyzetét, családi kapcsolatrendszerét mindenképpen feltárja. Majd az interjú során végigkövettük az interjúalany megtelepedési folyamatát. Végig visszatérően kértük, hogy mesélje el, hogyan intézte papírjait, ki segített, milyen változások történtek élete során. Külön kérdeztük, hogy milyen kép élt benne Magyarországról és miképpen alakult át. Ezen reflexív történethez csatoltuk még a Magyarországra érkezés napjának narratív módon előadott eseményeit is. Külön kérdeztük az állampolgársággal kapcsolatos elvárásait, illetve, hogy miképpen javítana a jelenlegi rendszeren.

Az interjúalanyok felkutatása komoly feladatnak bizonyult, és több interjúkészítővel és rengeteg szálon próbáltunk interjúalanyokat találni. Fontos szempont volt, hogy az összetétel valamennyire tükrözze a főbb harmadik országbeli nem magyar bevándorlók és állampolgári csoportok megoszlását, és hogy minden fontosabb helyről gyűjtsünk interjúalanyokat. Ezt sikerült teljesíteni. Külön figyeltünk arra, hogy ne csak már magyar állampolgársági kötelekben élőket találjunk, hanem olyanokat is, akik nemrég adták be, vagy éppen most szándékoznak állampolgárságért folyamodni. Sőt külön kerestünk olyan embereket, akik tudatosan nem adják be, mert úgy gondoltuk, hogy ez sok tekintetben megvilágíthatja, miképpen működik ez az intézmény, kiket vonz és kiket riaszt vagy hagy közömbösen. Ez az újítás már csak azért is fontos volt, mert a migrációs irodalom minduntalan a beteljesült cselekvések interpretációjával foglalkozik, és az elemzők igen ritkán látják az el nem indulókat vagy a kihátrálókat.

Az interjúk legépelése után a szövegeket feltártuk tematikus szempontokból, illetve néhány speciális szempont feltárása érdekében komparatív módon megpróbáltuk megfigyelni a releváns mechanizmusokat. Kutatásunk kvalitatív és csak bizonyos kognitív, élettörténeti mechanizmusokat tudunk feltárni annak érdekében, hogy megteremkenyítsük a további kutatásokat és a közéleti gondolkodást.

Az exkluzív, az államközi viszonyokba beágyazott nemzeti állampolgárság intézménye, a saját közösség és egyben az „idegen” megalkotásának egy sajátos formája nem tekinthet vissza nagyon hosszú időre. Igazából az első világháború után jön létre az akkor megjelenő „menekült válságok”, európai és Európán kívüli nagyhatalmi határtologatások és -rajzolások következtében (Sassen, 1999). Nem függetlenül a gyarmati, félgyarmati kapcsolódások jelentőségének megnövekedésétől, az ebben és részben az ezt megelőző időszakban létrejövő állampolgársági törvények rendezni próbálták, hogy az egyes egyének milyen stabil állam-magánszemély jogviszonyba illeszthetőek (Melegh, 2002). A korábbi fejlődés továbbviteleként az egyénekhez már nem csak korukat, nevüket, nemüket, státusukat kötötték, hanem már állampolgárságukat is. Megjegyzendő, hogy szemben a kapcsolódó nemzetállami homogenitás illúzióival ez sohasem volt egyértelműen tisztázható, és minduntalan zavaros és többes viszonyrendszerek jöttek létre, emberek mozgással vagy éppen mozgás nélkül állampolgárságokat, állami identitásokat nyertek és vesztek.

Nincs ez másképpen ma sem, sőt mintha Magyarország a viszonylag kicsi bevándorlás ellenére, a határon átnyúló kapcsolatok kiemelt jelentősége miatt a transznacionális kapcsolatoknak egy laboratóriuma lenne. Magyarország köztes beépülése a migrációs rendszerekbe, az itt-tartózkodás nélküli állampolgársági kötelék kialakítása, a státuszjogok rendszere, az uniós integrálódás miatt rendkívül fontos kutatási problémát jelent az állampolgárság intézményének megítélése az etnikai előjogokkal nem rendelkező harmadik országból érkező állampolgárok, állampolgárjelöltek körében, illetve a kapcsolódó társadalmi mechanizmusok feltárása. E nélkül ugyanis nagyon nehéz megmutatni, hogy miképpen léphetnek be nem magyar állampolgárok a többretegű magyar állampolgári közösségbe. Nagy kíváncsisággal kérdezhetjük Tóth Pál Péter úttörő munkája után 14 évvel, mi motiválja őket a belépésben, hogyan zajlott a vándorlás, miképpen alakulnak a kapcsolati hálók, hogyan zajlik a hivatal-egyén/diaszpóráközösség interakciója, milyen történeti rétegei vannak a folyamatnak, milyen identitásmechanizmusok érvényesülhetnek a bevándorlókkal készült komplex interjúk alapján (Tóth P., 1996).

Állampolgársági célok és indokok

A kutatás egyik legfontosabb kérdése volt, hogy milyen célokból választják nem magyar harmadik országbeli bevándorlók a magyar állampolgárságot. A nyolcvanas évek végétől a kilencvenes évek közepéig tartó időszakra Tóth Pál Péter úgy találta, hogy a családegyesítés mellett „érzelmi indokok” voltak a legfontosabbak ebben az időszakban (Tóth P., 1996, 155). Az érzelmi indok a leginkább a magyar identitást jelölhette, és így

ez utóbbi számunkra kevésbé releváns. A gazdasági ok vagy az erőszaktól való menekülés már inkább, bár megjegyzendő, hogy ezek a surveyes kategóriarendszerek alig hozhatóak össze a migránsok önképével (Kovács–Melegh, 2000).

A kutatásunkhoz kapcsolódó kérdőíves adatok elemzéséből is jól látszik, hogy a migránsok döntő többsége gondolkodik az állampolgárság felvételén, és ebből a vizsgálatból az is jól látszik, hogy mégis több szempontból megriadnak a magyarországi bevándorlók, akik harmadik országból jöttek (lásd Örkény Antal tanulmányát a 127–180. oldalon).

A mi kutatásunk ebben a gondolkodásban is sokat segíthet. Az első és legfontosabb megjegyzésünk, hogy az állampolgárrá válás rendkívül komplex folyamat, és interjúalanyaink burkoltan és nyíltan több szálon értelmezték döntéssorozataikat. Ezek aligha szűkíthetők le egy-egy indokra. Ha megnézzük a főbb indokcsomagokat, akkor a következő pozitív versus negatív indokrendszerre lelünk nyitott kódolással:

pozitív	negatív
családi élet, vegyes házasság, a gyerekek magyar állampolgárok	válástól vsaló félelem, nehogy a gyerekenhez ne jussak hozzá
utazási szabadság, európai identitás és mozgástér, útlevel a harmadik országokba, tanulás az Unión belül	védelem a diszkriminációval szemben, jogi szempontból, munkavállalás és faji diszkrimináció
jobb élet, jobb lehetőségek	szociális ellátások rendezése
megtelepedés	rendszer váltás és a kapcsolódó bizonytalanság és átalakulás

A rendszer elemei nehezen választhatók széjjel, és az interjúalanyok ebben az összefüggésrendszerben manővereznek. Fontos azt is kiemelni, hogy mint azt később hosszabban elemezzük, intézményi oldalról mind jogi, mind pedig egyéni szinten asszimilációs, nyelvi, hagyománybeli és etnikai elvárások fogalmazódnak meg. Történik ez úgy, hogy szakértőink, államigazgatási interjúalanyaink törvényi szempontból a szigorú semlegeséget tartják a normának. Az egyik szakértő interjúalanyunk így fogalmaz:

Hát mindenképpen jó szerintem, nem is az, hogy magyar állampolgárnak lenni, hanem egy országhoz tartozni, tehát egy közösséghez tartozni, hiszen ugye vannak különböző jogok és kötelességek, de ez minden országra, tehát Európán kívül és Európán belül is érvényes. Ezt ugye az alkotmányjog határozza meg. Nem tudom ezt így konkrétan megmondani. (...) Hát szerintem alapvetően egy jó közösségbe kerül (aki magyar állampolgárságot szerez). A hagyomány, a kultúra, ami ebben az országban van, az nagyon szép és becsülendő, ha ezt egy harmadik országbeli állampolgár megéri és megtanulja, és ebben tud élni, főleg, ha általában azért a harmadik országbeliek között teljesen más kultúrával rendelkező ügyfeleink vannak, úgyhogy ez nagyon jó dolog, ha ők be tudnak illeszkedni. Hát sokszor, sajnos jellemző ránk, hogy nem minden esetben vagyunk összetartóak, én ezen változtatnék. (...) Igen, ez probléma, sajnos, de szerintem ez is kivetíthető az egész világra. Tehát ez most

tényleg egy kicsit közhely, de rohanó világban élünk, mindenki a saját érdekeit próbálja érvényesíteni, akár úgy, hogy más embert vesz számításba, és ez nagyon szomorú nekem.

(...) Hát szerintem elsősorban a magyar nyelv, ami gyönyörű, és pont egyik nap beszélgettem a családom egyik tagjával, hogy az a szomorú, hogy most így, a XXI. században ugye minden digitalizálva van, elektronizálva, mindent az interneten nézünk, mindent ott csinálunk, ott tájékozódunk, gyakorlatilag ott vagyunk a négy fal között, és ki sem mozdulunk, nem olvasunk, és ez nagy probléma, és sokszor érzem, hogy idősebb, akár kollégák vagy családon belüli idősebb családtagok sokkal választékosabban beszélnek, jobban odafigyelnek, hogy mit mondanak, mint, mondjuk, a fiatalok. (...) Ez szerintem egy jó dolog, a magyar nyelv, az egy szép és bonyolult, és nehéz egy külföldi embernek megtanulni. (SZ.4)

Ez összekapcsolódik persze azzal is, hogy negatív oldalról félelmek is megjelennek, és a harmadik országbeliek mint potenciális „bűnözők” és konfliktusforrások jelennek meg. Egy másik szakértő így fogalmaz:

Rengeteg a névházasság. Tehát ráálltak bizonyos országoknál a névházasságokra, amiket hallok, nem vagyok annyira benne, amit hallok, pl. tömeges példa a nigériai személyeknek a névházassága magyar, tipikusan nigériai férfi, magyar feleség, egy-két szót, ha tudnak egymással kommunikálni, és akkor ő már tartózkodási joggal rendelkezik az országban. A férfi, nyilván, be kell jutnia Magyarországra, azzal, hogy az Szmvt – szabad mozgás és itt tartózkodás hatálya alá tartozik, azzal ő már gyakorlatilag majdnem olyan jogokkal rendelkezik, mint mi, és ezt nagyon sokan kihasználják. Hallottam egyébként, ugyanez egyiptomi vonatkozásban is megvan. Tehát a névházasságokat viszont nagyon-nagyon nehéz ellenőrizni. Nyilván van egyrészt egy családegyesítési nagyon helyes cél, nagyon helyes jog, ugyanakkor e mögött az ellenőrzés mögött a hivatali infrastruktúra sokkal kevésbé van meg. Itt egy komoly visszaélési lehetőség van, és lehet, hogy arra használja ki az illető, hogy már Nyugat-Európában ennek köszönhetően szerezzen valami tartózkodási jogosultságot (...)

Van másik felülete is ennek, hogy elég sok konkrét letelepedési, bevándorlási kérelmet bíráltam el, és a kínaiaknál is az ő jogkövető magatartásuk mindig egy kicsit érdekes volt. Arra gondolok, hogy a becsatolt okiratok alapján azért nem az adófizetésükről vagy nem volt náluk a jellemző, meg érdekesek voltak azok a cégek, tehát itt azért megjelenik az is, hogy aki Magyarországon, mondjuk, jövedelmet szerez, az mennyiben hoz valami hasznot az országnak is? Én ezt érdekes kérdésnek tartom, mert mégis csak ez lenne az elsődleges, elsődleges, ha pl. itt egy kft.-t alapít, akkor valami anyagi hasznot is teremtsen az országnak. Es van a másik, az integráció kérdése is, azért elvárható, ha már hat-nyolc-tíz éve itt él Magyarországon, akkor valamilyen szinten, legalább közepes szinten a magyar nyelvet elsajátítsa és legalább a kultúrát elsajátítsa, hogy ne kerüljünk pont olyan helyzetek elé, mint ami most már Nyugat-Európában tömeges, hogy van egy tíz százalék feletti, nagyon erősen idegen kultúrájú csoport. Legyen a németországi török vagy algériai, észak-afrikai arab Franciaországban, hát most ezekből lehet tanulni, ezekből a tapasztalatokból megelőzve azokat a kérdéseket, amik ott felmerülnek. (SZ.5)

Vagy más oldalról mintha lenne egy távolyítás, hogy ne is nagyon próbálkozzanak a nem magyar etnikumúak:

Egy magyar nemzetiségű sokkal egyszerűbben, sokkal gyorsabban végigfutott ezen az egymás után épülő eljárásokon, tehát hamarabb meg is kapta az állampolgárságot, kikerült, mondjuk a tartózkodási engedélyesek köréből, és már sokkal gyorsabban megkapta az állampolgárságot. Míg a mások, mit tudom én, egy kínai állampolgár vagy egy harmadik országbeli állampolgárnak nyolc évet kell várni a magyar állampolgárságra. Tehát nagyon sokan most jutnak el odáig, hogy az állampolgársági eljárást el tudják indítani. Ezért a legmagasabb a szám, az állampolgárságot kérelmezők között a határon túli magyaroknál, tehát az a 80–90% az valóban reális. Másrészt pedig a letelepedési engedéllyel azért, aki állandó lakcímet jelentett be, bevándorolt, letelepedett, már majdnem ugyanolyan jogokkal rendelkezik, mint mi. Nem is éri meg talán majd, vagy nem is muszáj egy harmadik országbelinek magyar állampolgárságot szereznie, talán ha csak bebiztosítani akarja magát végképp, vagy végképp integrálódni akar a magyar társadalomba. Hasonló jogokkal jár, hát egy-két jogtól eltekintve. Munkavállalásnál, választásnál, ingatlantulajdon-szerzésnél. (SZ.5)

Tehát indirekt módon is az idegenség és a távolság kijelölése zajlik, és a hagyománybeli közösség veszélyeztetettsége fogalmazódik meg, miközben az apparátus a törvényi formális semlegességet próbálja meg érvényesíteni. Ez azt jelenti, hogy a diszkrepanciára nem reflektálunk, és nem alakítunk ki olyan szövegbeli keretet, amely ezeket áthidalná.

Mielőtt az egyes bevándorlók által megfogalmazott célokat szemügyre vennénk, fontos jelezni, hogy az élettörténetek vizsgálata alapján látszik, hogy gyakran nagyon hosszú idő alatt zajlik le a teljes folyamat. Ez adódhat az állampolgárságért folyamodók hezitálásából, de maga az intézményi folyamat is okozhat nehézséget. Gyakran az interjúalanyok is igen hosszúnak tartják a folyamatot, ami nagyon gyakran számukra érthetetlen módon megszakad.

Én nem is emlékszem, most mennyi volt, csak már emlékszem, hogy volt valami nehézség, nem tudtam szerezni, és igen, az az egész tököldéssel kb. tíz év múlt, ahogy sikerült letelepedésit szereznem. Tehát tíz évet voltam itt és akkor csak szereztem a letelepedési engedélyt, ami akkor is meg volt változtatva a törvény, hogy nem tíz évre adtak, hanem ötre. (M.9)

Mint már jeleztük, az okok legnagyobb részben családi jellegűek, és általában összekapcsolódnak utazási szempontokkal. A kapcsolat rendkívül erősnek tűnik, hiszen interjúalanyaink minduntalan visszatérnek erre a kettős szápra. Az egyik ukrán nemzetiségű interjúalanyunk egészen nyíltan összekapcsolja ezeket a szempontokat:

Nem tudom, most, hogy van, akkor nevezték azt, mert volt esküvőm és utána kaptam magyar igazolványt, ami olyan volt, mint a magyar, csak más színű és ezen volt, hogy állampolgárság, azon a rubrikán az volt, hogy Ukrán. Sokáig az volt, a cím, a minden, ugyanazok a jogai voltak, mint a magyaroknak, csak állampolgárság nem. Ez akkor nem zavart

engem, mert utazásba, semmibe sem akadályozott. Akkor fordultam a magyar állampolgárság, amikor már simán utaztak, amikor már nem kellett engedély Ausztriába, meg ilyenek, 89 után. És, ha én nem voltam állampolgár, nekem mindenüvé vízum kellett és akartam menni Franciaországba, kellett menni Francia Követségre, mit tudom én, Németországba, akkor Német Követség. Mindenüvé kellett kérni utazást, fizetni, nem adták ingyen, ami magyaroknak már teljesen természetes volt. (M.7)

Az esetleges válásból eredő problémák is erős motivációt jelenthetnek, és több interjúalany is védelmet lát abban, ha magyar állampolgárként lehet szülő, hiszen félnek, hogy külföldiként csorbulhatnak a jogaik a saját gyerekekkel kapcsolatban.

Idegenben az állampolgárság engem különösebben soha nem izgatott, nem is igazán állt szándékomban, mert én ugyan tök jól elvagyok anélkül is, mert az, hogy most én magyar állampolgár leszek, az sok pluszt nem fog nyújtani nekem... csak annyit szeretnék én biztosítani magamnak és a gyerekeimnek, mert van nekem két fiam, ne ilyen hivatalos akadály miatt szakadjon meg a kapcsolat. Tehát nekem jelenleg itt van a munkám, itt vannak gyerekeim stb., de változhatnak a körülmények, és én ezzel az állampolgársággal azt szeretném biztosítani, hogy én bármikor itt tudok lenni mellettük, gyakorlatilag ez a cél. (M.25)

Egy másik interjúalany is rendkívül egyértelmű ebből a szempontból, és indokként hozza fel a gyerekefelügyeleti problémákat transznacionális családokban.

Nem, ezt csak a nő segít, mert a tv-ben volt nagyon sok híradók, amikor anyukák Finnországba volt, sok olyan szituáció, Franciaországba volt, amikor apukák elvették a gyereket anyukától. És amit anyuka tud csinálni időben, ilyen gyerekekkel úgy lehet, hogy akkor próbálkozik, hogy Oroszországban is ott protekciót fog kapni. De mikor utazik, pont útközben volt egy ukrán anyuka vagy ki volt az a Marina, neki volt a Franz a férje és innen utazott, mert ukránba itt Magyarországon keresztül közelebb van. És utazott valamilyen kocsival, taxival vagy ilyen, és a magyar határon kaptak és most az anyuka, itt Magyarországon börtönbe van. (M.29)

Esetenként az utazás önmagában is szempont, bár ritkán fordul elő önmagában, és még az alábbi esetben is vannak családi vonatkozásai:

Hát persze, igen. Úgyhogy már csak azért is érdemes volt kérni egy magyar állampolgárságot. És vietnámi állam meg nem ellenezte, így én most kettős állampolgár vagyok. Nem, vietnámi állam nem kérte, hogy mondjak le a vietnámi állampolgárságról, úgyhogy ebből veszténivalóm egyáltalán nem volt, csak kedvezőbb lett a helyzetem a magyar állampolgársággal. Utazási szempontjából nagyon előnyös, meg aztán, arra gondoltam, hogy tulajdonképpen már többet élek, akkor még talán nem, de én itt élek magyar férjemmel és egyre magyarosabb leszek már. És most mér többet is élek itt, mint saját hazámban, most miért ne kérjek, amikor nem kell lemondanom a vietnámit. Úgyhogy én csak az előnyöket tudom felsorolni, mert tényleg utána annyira egyszerű lett az utazás itt, Európán belül, főleg miután beléptünk az

Európai Unióba, akkor sehova nem kell már a vízum és ha Vietnámba megyek, akkor még ott van a vietnámi útlevél. Nem, nem kell nekem vietnámi vízumot kérnem. (M.30)

Hasonlóképpen összekapcsolódó célrendszert mutat be egy vietnami nő, akik jótékony-sági munkával is építeni akarja az országhoz való kötődését. Interjúalanyunk textilipari munkából lett nagykereskedő, eközben épült a családjá, és vált fontossá a magyar állampolgárság.

Azért döntöttem el kérni az állampolgárságot, mert utána, miután már fiam van, munkám fejlődik, hát én gondolom, hogy megkérem az állampolgárságot, mert itt élek, szeretnék, mivel mondtam, hogy nagyon sok célom van itt, és szeretnék segíteni a magyaroknak, akkor szeretném úgy érezni, hogy én magyar vagyok. Jó, mondjuk, hogy soha nem leszek magyar, de a papírjaimat magyar, hogy én tudom, hogy tényleg segíték a magyar szegényeknek, ha már nem élek Vietnámban nap mint nap, ha nem látom – ha hazamegyek, én is megyek adományozni otthon, csak ha itt élek, akkor én úgy megyek, hogy a lelkem legalább úgy érzem, mint a magyar, mint a honfitársaimnak segíték így. Nekem nagyon sikerült, semmi gond nem volt a papírjaimmal, meg mindig van munkám, mindig dolgoztam, sosem volt olyan, hogy munkanélküli. Szóval mindig volt munkám. Volt egy-két hónap, hogy nem volt munkám, de rögtön megtaláltam. (...)

Hát mit változott (az állampolgárság megszerzésével)? Nem, nem változott nekem semmi. Esetleg, hogy ööö mikor, mert nem vagyunk Európában, akkor tudjunk külföldre, ide-oda menni, nem kell vízumot kérni, hát ez jobb, azóta kaptam állampolgár, amúgy nem változott. Én ugyanúgy dolgozom, mint amikor nem kaptam állampolgár, ugyanúgy szorgalmas, ugyanúgy gondolkodásom van, nem változik. (M.30)

A családi kapcsolatrendszer előrehaladta és a kapcsolódó szociális jogok kérdése is visszatérő téma. Az interjúalanyok úgy érzik, máskülönben kiszorulnak a nekik is járó szociális rendszerekből. Ez a szempont már csak azért is fontos, merthogy – mint egyik szakértői interjúalanyunk megjegyezte – az ágazati jogszabályok gyakran ellentmondásosak. Sőt külön is probléma lehet, hogy a bevándorlókkal kapcsolatos diskurzus éppen ilyen jogok indokolatlan megszerzésével „vádolja” meg a bevándorlókat. A Mongóliából ideköltözött interjúalanyunk így fogalmaz:

Most elvileg úgy van, hogy nem dolgozom, mert itthon vagyok, a tb-től kell kérnem, hogy itthon vagyok gyeden. Az most jár, utána néztem már. Szép lett volna, hogy itt dolgozom már mióta, és akkor ezek után sem kapnék. Hát én ugyanúgy adózom, meg minden, úgy-hogy azt most kapom. Csak mindenféle ilyen támogatásokat nem kapunk. Hogyha én egyedülálló szülőként nevelném itt a gyereket, semmit nem kapnék. Azért tudom, mert nővérem szült két éve, és ő nem igényelhetett semmit sem, ő csak a gyedet, meg gyest kapott, de gyest sem kapott, mert azt nem adták meg neki, úgyhogy csak a gyedet tudta intézni, mert semmilyen támogatást, családi pótlék, semmit nem kapott. Úgyhogy így könnyebb, hogy most itt volt a férjem, és ő intézte el a papírokat.

Ő igényelte, az ő nevére. De hogyha tényleg, itt lennék egyedülálló nőként, akkor nem, akkor semmit. Akkor elmentem volna dolgozni, és mellette nevelni a gyereket, vagy nem tudom. Akkor biztos nem vállaltam volna gyereket. Hát most már legalább csak látják, hogy komolyan gondoljuk és nem érdekházasság. (M.31)

A bevándorlás folyamatában hontalanná vált egyik ukrán interjúalanyunk pedig így meséli el a döntés pillanatát szociális szempontok alapján:

Ez adtam nyugdíjpénztárba, mikor folyamat volt, ott egy év engem, nyugdíjpénztárban volt folyamatban az enyém rokkant nyugdíj. Utána kaptam értesítést, hogy hontalan személyekre, Magyarország szociális politikája nem terjeszkedik. És így maradtam beteg, fél láb nélkül, semmi nélkül. Úgyhogy így élek, akkor elmentem önkormányzathoz, anyakönyvvezetőhöz kérdéssel, hogy tudok szerezni magyar állampolgárságot. (M.24)

A szociális jogok közé sorolható bizonyos szempontból, hogy magyar állampolgárként olcsóbban lehet tanulni az Európai Unión belül. Az egyik kínai interjúalany így fogalmaz, mikor indokolja, hogy még középiskolásként miért szerezte meg az állampolgárságot:

Abból az indokból, hogy gondolták, hogyha kijövök, akkor lehet, hogy itt maradok, és akkor az Európai Unió tagállamához fogok tartozni, és akkor így jobb magyar személyre váltani, mint egy kínai, mert a magyar személy, ugye ilyen-olyan, mint magyar jogi személy, több kedvezményt kapunk, mondjuk tanulásban. Egyik ismerősünk, ő kiment Angliába tanulni, és hogyha ő kínai személyivel ment volna ki, akkor nem tudom, mennyi, 6-7 ezer fontot kellett volna fizetni, így magyar személyivel csak 2-3 ezer. Tehát itt már nagyon sok pénzt lehet spórolni. Meg a munka, meg az elhelyezkedés, gondolom, abból a szempontból jobb itt, meg az adózás, meg, szóval sok mindenben jobb magyar személlyel váltani. (M.14)

Erre az esetre még visszatérünk, amikor egy nagyon hasonló, ámde az állampolgárságot elutasító esettel hasonlítjuk össze.

A múlt elutasítása, az „ellenséges” országból való érkezés és a rendszerváltás is erős szempont lehet az állampolgárság megszerzése során. A rendszerváltás kérdését külön is vizsgáljuk, itt most csak jeleznénk a váltásra való igényt egy orosz interjúalany szavaival. Ő meg akart szabadulni a magyarok által is gyűlölt szovjet állampolgárságtól:

Szerintem akkor ez volt, hogy nem vagyok szovjet, mert ez végül is, tudod, sokan sértődnek rám, haragudnak, hogy itt élek már harminc lassan éve, és mi, ez Oroszország? Ti, ez magyarok. Ez magyaroknak ez sértő általában. Főleg akkor ez friss meg voltam itt, és frissen vesztettem szovjet polgárságot, amit végül is utáltam. Ez egy dolog utálni, más dolog, mikor tényleg nincs. Szerintem ezt is éltem meg, hogy nem tartozom senkihez. De amikor magyart kapsz, persze, akkor boldog vagy. (M.19)

Szemben várakozásainkkal, az európai „állampolgárság” és a kapcsolódó identitás ritkán válik motiváló tényezővé. Ezt részben magyarázza, hogy az útlevel ezt megtestesítheti. Az egyik orosz interjúalany így érvel ezzel kapcsolatban:

Amikor már kezdtem dolgozni, már jó sokáig dolgozom itt, lakást is megszereztem, a szülők segítettek nekem, lakás már volt nekem. Különben a tartózkodási engedélyt akkor kaptam meg, amikor meglett nekem a lakás. Majdnem egy időben történt ez, mert általában annak, hogy az ember megszerezzen tartózkodási engedélyt, kell, hogy legyen állandó lakóhelye. (...) hát éltem, éltem, dolgoztam, dolgoztam. Nagyon zavart az, hogy nem tudok például menni külföldre, az nagyon zavart. Mondjuk, amikor a Schengen, tehát Magyarország Schengen lett, akkor nekem nagyon furcsa volt szabad bárhova menni, és hogy nem néznek az útlevellbe. De ezelőtt ez nem volt, és ez nagyon kényelmetlen, nagyon rossz. Az oroszok amúgy szenvednek, hogy nem tudnak vízum nélkül elmenni sehova, úgyhogy ez volt az első oka, hogy én már megérdemeltem azt, hogy európai állampolgárságot megszerezsek. (...) hogy olyan sokáig, évekig itt, szerintem és adót fizettem, meg ilyen tisztességes életem van, miért nem lenne? És ráadásul az is nagyon pozitív, hogy most az orosz állampolgárságot nem kell lemondani. Ez nagyon számít. Hogyha ez nem lehetett volna, akkor szerintem nem kértem volna. (M.13)

Az Európába vágyakozás éppen egy olyan interjúalany esetében kerül elő, aki az „Európába” tartó Szerbia polgáraként sodródott Magyarországra. A szöveg külön érdekessége, hogy a „jugoszláv”, azaz a federációs múlt összeomlása is ebben az irányban érvényesülő motivációként kerül elő:

Hát konkrétan tényleg nem annyira foglalkoztam ezzel a dologgal. Igen, nyilván addig, ameddig nem lehetett utazni szerb útlevelllel, az inkább érdekes kérdés volt, hogy most, hogyha lenne, akkor nyilván egyszerűbb, megint ebből a szempontból, hogy egyszerűbb lenne élni, mert így is tudtam utazni, csak akkor iszonyú nagy bonyodalmakkal, hogy most vízum, meg hogy akkor mindenfélét, akkor várakozás, meg pénz, nyilván meg stb. És hogy ez az a dolog, amit az ember nem annyira szereti, szeretne spórolni magának, hogyha lehetséges. És én már annyira, tényleg így érzem, hogy olyan régóta itt élek, szóval szó sincs róla, hogy most így iszonyúan, na, megint úgy kezdek, hogy ugye volt a volt-Jugoszlávia, és ez megint egy olyan nevelést adott anno az én generációmnak, hogy én tényleg úgy nevelkedtem, hogy jugoszláv voltam. És nekem ez a csökkentett ország, ez sok gondot okoz ilyen identitáskérdésekben is. Nyilván ugye, hogy szerb családom, szerb a származásom, szerbek a felmenőim, de nem az a típusú ragaszkodás van bennem, hogy én ehhez úgy kell, hogy ragaszkodjak, hogy akkor ez mindent igazolom, hogy így van. Nekem igazából ez a régebbi módszer jobban fekszik, hogy akkor legyen az, hogy ha már Európa, akkor Európa, ha már akármelyik ország, akkor ez az ország. Szóval ennek nem tulajdonítom ezt a nagy jelentést, inkább azt, hogy senki nem akar saját magának nehezíteni az életét. Szóval ilyen értelemben nem bánám, hogyha lenne útlevelem, de nem is gondolom, hogy ez annyira fontos. (M.20)

A fenti pozitív európaiság-cél állítható szembe azokkal az interjúk szövegekkel, amelyekben az interjúalanyok a (rasszista) diszkriminációval küzdenek, és ebben a sokszor álta-

luk is kilátástalan harcban remélnek valamit az állampolgárságtól. Természetesen itt is komplex indokrendszert figyelhetünk meg:

Igazából én amikor gondolkodom, hogy én tudom, hogy mennyi elutasítást kaptam, nagyon sok elutasítást kaptam, én nagyon sok mindent letettem az asztalra. Sokat. Rengeteg civil szervezetet létrehoztam, dolgoztam, projekt menedzserként és civil szervezet vezetőként, alakítottam... Ennek ellenére, mindenhol elutasítottak. Soha nem tudtam elfogadni, hogy most tényleg itt emberszámba. Ide ragadtam és az állampolgárság nem azért, ismét mondom, nem az állampolgársággal van itt jogosultságom, vagy lesz. (M.15)

Az egyik interjúalanyunk éppen most adja be kérelmét, és itt egy jogi diszkrimináció válik motiváló tényezővé. Ő a külföldi magánszemélyek és gazdasági társaságoknak megtiltott földvásárlás érdekében is szeretne magyar állampolgárságot. Megjegyzendő, hogy a család itt is küzd a „színbeli” diszkriminációval szemben:

De most a férjem, ő mindig írja, hogy örmény, de valamiért senki nem mondja neki, hogy örmény, vagy arab, vagy cigány, vagy valami és ő mindig fel van háborodva, ha cigány is vagyok, akkor nem vagyok ember? (...)

Ő ilyen tiszta ember, neki tökmindegy, hogy lesz magyar állampolgár beírva, ha ő fekete, sötét hajú, ugyanazt fogják mondani. Neki inkább, én gondolom, a munka ügyében ez jobban lenne, hogy ő magyar és az útlevelel, a saját örmény útlevelel dolgozban. Ő mondta mindig nekem, hogy a magyar állampolgárságot, azért kér, neki ez valami biztatás, biztatás saját magának, hogy ő saját gyerekeivel, itt tudja élni életet, mint egy normális ember. (M.4)

Az előbbiekhöz hasonló indok lehet a munkavállalás terén érezhető megkülönböztetés:

Igen, nehéz lett volna, igen. Na most akkor, amikor én kértem végül is az állampolgárságot, akkor én azért kértem, mert akkor itt könnyebb lett nekem elhelyezkedni, mert azt tapasztaltam a munkában való elhelyezkedésnél, hogy kérték, hogy legyen magyar állampolgárságom. Tehát anélkül nehéz ebben elhelyezkedni.

Az indokok bemutatása során a legkomplexebb érvelés, amikor a „sors” és a vállalt magyar identitás válik indokká:

Vizsga, igen, igen. Hát nem volt. Nem volt nekünk, de viszont mai nap, amikor hallom a magyar himnusz, érdekes, hogy magyar himnuszt ha hallom, mindig könnyezem. Tehát a kínai himnusz hallom, azt meghallgatom és ... de viszont a könnyeim, meg úgy kicsit megérzékenyedelek, az érzés nincsen. Nem tudom, hogy ez most mihez van kötve, de érdekes, hogy mai nap is akárhogy ünnepkor vagy templomban, volt olyan alkalom, mikor játszották a himnuszt, az mindig más érzés...

Amikor az állampolgárság eljutottunk odáig, hogy én nem csak kiutazási célok miatt, hanem le kell mondanom a kínai állampolgárság és csak felvetem a magyar állampolgársá-

gomat és akkor számomra ez egy forduló pont volt. Tehát és akkor tudom, hogy én magyar leszek és büszkeség. Csak azt tudom mondani büszkeség. (M.22)

Felvenni vagy nem felvenni avagy transznacionalizmus és globalizáció

A szempontok vizsgálatánál külön is kell figyelniük arra, hogy mikor nem kéri a magyar állampolgárságot. Ez a perspektíva talán még hatékonyabban megmutatja, hogy miért is veszik fel az állampolgárságot, illetve világosabbá teheti a döntési szituációt. Az interjúalanyok többször is visszatértek arra a pontra, hogy esélyük sincs végképp beilleszkedni. Ennek a komplex érzésnek az egyik mozgatórugója lehet, hogy maga a nyelv riasztó, ami pedig igen fontos szerepet tölt be a honosítási folyamatban. Többen jelzik, hogy nem érzik ezt megvalósíthatónak. Mások ezt már kivetítik a kultúrára is, amely szöveg érdekes ellentétpárja a kulturális azonosulást elváró diskurzusoknak.

Az egyik interjúalanyunk nem adja be a kérelmet immár húsz év után, mivel „nem érzi magyarnak magát”. Ez az érv persze meg is fordítható úgy, hogy több bevándorló nem is tartja arra érdemesnek a magyar állampolgárságot, hogy lépéseket tegyen érte:

Igen, valamilyen vizsga és akkor gondolom, hogy nem annyira, soha nem nagyon érdekelt engem, hogy akkor szerzek meg. Nekem elég, hogy amerikai állampolgár vagyok, nem tudom, hogy az nagyon jelent, ez tényleg nem valami. Én szeretem a magyarokat, de nem érzem, én húsz év után sem mondanám, hogy úgy, néha úgy csinállok dolgokat, mint ahogy a magyarok csinálják. Elfogadom néha, ahogy csinálják a dolgot. Azt sem lehet mondani általánosan, mert mindenki más, magyarok között is nagy különbség. Mindenki másképp csinálja a dolgait. Szóval, én nem mondanám, nem úgy érzem magamat, mint egy magyar ember. (M.5)

A vizsgálat során fontos kérdés volt a transznacionális mozgásban való korlátozottság kérdése és annak viszonya a honosítás folyamatához (Nyíri, 2010). A kínai állampolgárok esetében ez kiváltképp egyértelmű. A társadalmi helyzettel foglalkozó részben még hosszabban kitérünk erre a kérdésre, de előrebocsátjuk, hogy bizonyos osztályhelyzetekben a magyar állampolgárság nem jelent olyan előnyt, amiért érdemes volna végigjárni a hivatali procedúrát. Más szavakkal a magyar állampolgárság relatív értéke nem eléggé magas. Egyik interjúalanyunk annak ellenére sem érzi szükségét az állampolgárság megszerzésének, hogy sem származási országában, sem Magyarországon nem okozna ez jogi problémát:

Vannak országok, például Hollandia vagy Németország, amik azt hiszem megkövetelik a régi állampolgárság feladását. Ha holland állampolgárságot kérsz, le kell mondanod a régi állampolgárságodról. Néhány volt szovjet állam szintén ilyen. Például Ukrajna. Ha valamilyen más állampolgárságért folyamodsz, le kell adnod az ukránt. De mi itt szerencsés helyzetben vagyunk, mert mind Magyarország, mind Oroszország úgymond támogatja a kettős állampolgárságot. És valószínűleg Magyarország a legjobb helyzetben lévő

ország ehhez, mert bizonyos okok miatt ezt soha nem fogja megváltoztatni. Ezt a politikát. És Oroszországban a kommunista állam túlkapásai miatt lett egy törvény – amit azóta sem változtattak meg –, ami azt mondta, hogy senki nem fosztható meg az orosz állampolgárságától akarata ellenére. (M.17)

Egy másik interjúalany – származási országa törvényei miatt – épp ellenkező helyzetben van. Az adott országra vonatkozó törvények nem teszik lehetővé a kettős állampolgárságot, így a magyar állampolgárság megszerzése túl nagy veszteséggel járt volna, emiatt vonakodott sokáig állampolgárságért folyamodni:

Igazából én két-három éve kezdtem, hogy beadom az állampolgárságot. Mert igazából a letelepedésiben nekem elég vagy mit tudom én, be és ki utazási problémám nem lesz de nem akartam feladni a saját állampolgárságom, nálunk nincsen kettős állampolgárság. Tehát nem lehet, ha felveszem a magyar állampolgárság, akkor megszűnik az (eredeti) állampolgárságom. Emiatt nem akartam. (M.14)

Mint fentebb említettük, a kínai bevándorlók esetében különösen éles a kérdés, hiszen a kínai állampolgárságot elveszítik, ha felveszik a magyar állampolgárságot. Az ő esetükben is tehát a magyar állampolgárság relatív értékének magasnak kell lennie ahhoz, hogy vállalják a negatív következményeket, beleértve a kínai vízumszerzési kötelezettséget és a kapcsolódó korlátozásokat a kínai társadalmi és gazdasági életben való részvételre.

két kínai állampolgár története	beadja	nem adja be
szülők, társadalmi helyzet az indulás előtt	Mindkettő jön, nem állampolgárok. Szakértelemsejtek, vállalkják a szakmavesztést. Az anya aktívan támogatta a mozgást.	Apa marad és elválnak. Értelmiségiek. Az anya mindig menni akart. Ő sem magyar állampolgár. A cél egy nyugat-európai ország volt.
otthonkép	Kisváros, nagy ház, honvágy később.	Üzleti régió Kínán belül, „kínai zsidók”.
életkor, migrációs időszak	Tízévesen érkezik a kilencvenes évek második felében.	Tízévesen érkezik a kilencvenes évek második felében.
egyetem	Orvosi diploma.	Üzleti diploma, kínai kulturális tevékenység.
mire kellene az állampolgárság	Tanulás Európán belül olcsóbb.	Tanulás, de Amerika is van. Munkavállalás. Európa több lehetőség. Nem éri meg Magyarországon. Nem lehet tudni, nem kötődik sehova.
miért nem adják be a kínaiak	Nyelv és az otthoni lehetőségek.	Otthoni kapcsolat, a nyelvet túl kevesen beszélik.
vizsga	Még középiskolásként leteszi a vizsgát, még mielőtt az érettségi azt kiváltaná.	Megvan a középiskola, de mégsem kéri a honosítást, pedig már nincs szükség vizsgára.
kép Magyarországról	Pozitív, vágyik Európába.	Nincs ismerete, nem nyugati.
első nap	Kíváncsiság, repülőablak.	Nem kíváncsi, összemosza más európai országokkal.
etnicizáltság	Nincs etnikai séma, praktikus nyelv.	Etnikai sémák, nyugatozás (ott bezzeg van China town).

Volt két olyan interjú, amelyekben a vázolt élettörténet szinte kísértetiesen hasonlított, mégis eltérő volt a kimenet. Az egyikük magyar állampolgárrá vált, a másik a leghatározottabban állította, hogy azt nem érdemes felvenni. Megjegyzendő: mindketten gyerekként követték édesanyjukat a magyarországi migrációba, és mindketten itt tanultak. Az összehasonlításból így az is kiderülhet, hogy a már itt felnövekvő külföldi gyerekek között milyen társadalmi mechanizmusok működhetnek a honosítási folyamat során.

A fenti táblázatból jól látszik, hogy mindketten nagyon hasonlóan látják a kínai állampolgárok problémáit a magyar állampolgársággal kapcsolatban, azaz a helyzetértékelés szinte teljes egészében megegyezik. Így a döntés mögötti indokokat valószínűleg más tényezőkben kell keresni.

Az egyik ok kifejezetten élettörténeti lehet, hiszen a honosítást kérő fiatalember szülei minden vívódás ellenére együtt jöttek Magyarországra, a másik esetben az apa otthon marad, és a migrációs folyamat során családi trauma történik. Mint ezt már egy korábbi narratív interjú elemzés is igazolta, azokban az esetekben, amikor pozitív családi események történnek, az élettörténeti perspektíva pozitívabb, fordított esetben a trauma és a migrációs váltás teljes egészében uralhatja a migrációs történetet (Melegh, 1999). A válást és az apavesztést megelőző fiatalember talán nem kívánja elvágni a szálakat otthonától, hiszen akkor már egy „vízum” is elválasztaná édesapjától. A transznacionális tér így felértékelődhet. Ez a családi szál megjelenhet abban is, hogy az ép családdal utazó gyermek odanyomja a repülőgép ablakához az orrát, míg a másik csak lakonikusan jelzi, hogy ez nem egy nyugati ország.

A másik szempont, ami a transznacionális tér, a Kínához fűződő kapcsolatok fenntartása mellett szólhat, hogy az az interjúalany, aki a honosítás mellett dönt, nem egy üzleti és transznacionális mozgásban pezsgő térségből jön, vagy legalábbis ezt nem említi, sőt a kiindulópont kisvárosi jellegét hangsúlyozza. A honosítást nem vállaló interjúalany ezzel szemben így beszél közvetlen otthoni környezetéről, illetve az ott lakókról, akiket másutt „kínai zsidóknak” aposztrofál:

Inkább húzó erő volt, mert mint mondtam nagyon sokan, például ez is egy tényező, hogy kimentek és valamilyen szinten szerencsét próbáltak, esetleg közben meggazdagodtak valamennyire, visszajönnek és akkor az emberek látják, hogy meg lehet gazdagodni kint. És akkor inkább azt mondják, hogy kimennek és akkor én is meg tudok gazdagodni. Inkább ez a húzó erő volt. Inkább az emberek azt próbálták, hogy meg akarok gazdagodni, meg. Ez az egyik, a másik tényező meg az, hogy a [társégbeliek] kultúrájában van ez az üzlet dolog, kimennek és akkor üzlet, nem csak... Üzletet csinálnak. Tehát a másik nagyon fontos tényező, a [társégbeliek] nem dolgozni mennek ki, nem egy étterembe dolgoznak, nem mosogatnak, hanem egy üzletet mennek ki csinálni. Na most az nem kis üzlet, hanem nagy üzletet. Megy egy étterem, de lényeg, hogy ő, ők a főnök! Tehát az, hogy üzletet mennek csinálni, tehát nem dolgozni. Az a húzó erő nem, kissé más, mint kimennek egy céghez dolgozni vagy valaki befektet. (M.2)

Tehát a küldő térség globális beágyazottsága is befolyásolhatja a későbbi döntéseket. Megjegyzendő, hogy ez a tényező közvetlenül összekapcsolódhat a szakmaválasztással is, hiszen az orvosi pálya transznacionális igénye jóval kisebb, mint az üzleti világé. Az orvosnak tanuló fiatalember igénye és érdeke jóval kisebb, hogy Kínába ingázhasson, mint üzletember társáé, aki a közvetítői kisebbség tagjaként éppen ebből élhet (Nyíri, 2010). Sőt az orvosi pálya és az Európán belüli oktatási lehetőség az egyik esetben kifejezetten előnyös, míg az üzleti szférában kevésbé számít. Az orvosok államhoz kötöttsége is nagyobb (szakmaelismerés, praktizálási jogok), és ebből szintén csak következhet, hogy nagyobb igény ébred az állampolgársági státus megszerzésére.

A két interjú alapján még egy másik paradox összefüggés is felviláglik: a globális mozgásban jobban érdekelt üzletember nyelvében és részben társadalmi tevékenységében inkább fenntartja az etnikai látásmódot, mint orvosnak tanuló társa. Állandó kitétele a „kínaiak” és mások összehasonlítása, ami még a honosítás elutasításában is jelen van. A vietnamiakkal való összehasonlítás révén eljut ahhoz, hogy itt nincsen kínai városnegyed, azaz a szimbolikus, etnikai elkülönülés egy formája:

Én nem tudom, hogy náluk mi van, de ők sokkal inkább, nagyon sok vietnámi jár magyar iskolába. Kínaiak, most már van kínai magyar általános iskola, most oda járnak. Azelőtt inkább angol iskolába jártak, inkább ilyen nemzetközi iskolába jártak, mint ezekbe. Még a mai napig is, egyetemre sokkal több vietnámi diák jár magyar egyetemekre, mint kínai. A kínaiak inkább angol nyelvű egyetemekre, én is angol nyelvű egyetemre járok. Tehát én angolul tanulok, de ez a legtöbb kínaira igaz, aki itt él. Úgyhogy ők inkább arra orientálódnak, hogy ide, míg egy kínainál ez nem... Én azt mondtam, hogy vagy nyugat, vagy azt mondja, hogy később inkább nyugatra menne vagy vissza Kínába. A magyar hely nem a biztos hely, de ez szerintem amiatt is van, hogy tényleg nyugaton nagyon ki van építve ez a kolónia kultúra. (M.2)

Az interjú jelzi a magyar állampolgárság relatív értékét, és hogy az állampolgárság nélkül a transznacionális térben mozgó migráns inkább fenntarthat egy elsősorban etnikai kategorizációt, és ez is fontos tényező lehet, ha gyermekként érkezett. Ezt más hasonló vizsgálatok is megmutatták (Melegh et al, 2010).

Osztályhelyzet és az állampolgárrá válás folyamata

Az interjúkészítés során törekedtünk arra, hogy narratív és nyitott kérdésekkel feltárjuk az interjúalanyok társadalmi háttérét. A vizsgálat során sikerült kellően nagy számban különböző háttérű embereket találnunk. Vannak interjúalanyok, akik jómódú családokból érkeztek, mások szegényen és küszködve éltek a különböző kibocsátó országokban. Továbbá igen nagy számban kaptunk olyan leírásokat, amelyek egy nyugodtabb és stabilabb középosztályi létre utalnak, főképp a volt szocialista országokban. Elemzésünknek nem lehet célja, hogy szisztematikusan feltárja az osztály- és társadalmi helyzet összefüggését a bevándorlás folyamatával és az állampolgárrá válással, hiszen mind a megfigye-

léssel, mind pedig az összefüggés megállapításával gondok vannak. Az interjú technika ugyanis nem engedi meg, hogy kvantitatív kijelentéseket tegyünk, illetve jól látszik, hogy sok esetben a múlt újraalkotása zajlik az interjúkon belül. Mégis felfigyelhetünk bizonyos mechanizmusokra, amelyek azt az összefüggést mutatják, hogy a globális és lokális viszonyokba ágyazott társadalmi osztálynak rendkívül fontos szerepe lehet az állampolgársági és letelepedési folyamatban.

A vonatkozó szakirodalom három különböző osztályhelyzetet különböztet meg a bevándorlók között: úgymint a kétkezi munkások, a szakértelmiségiek, valamint a menedzserek és a vállalkozók (Portes–Böröcz, 2001). Ezek persze nem teljesen egymást kizáró kategóriák, hiszen az eredeti foglalkozáshoz és státushoz képest más helyről indulhatnak el a migránsok, így nagyon gyakori a szakmavesztés, amelynek révén szakértelmiségiek kétkezi munkásként vagy vállalkozóként kezdik a migrációs folyamatot. (Melegh et al, 2009). Az alábbi elemzésben mégis abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a globális és lokális összefüggések alapján meghatározott kiinduló osztályhelyzet nagyon sokat számít a későbbi letelepedési és esetleges állampolgársági folyamat szempontjából. Fontos hangsúlyozni, hogy a lokális és globális viszonyok együttese alkotja az osztályhelyzetet, hiszen a világgazdasági szempontból leértékelődő agrárszférában vagy a nehézipar leszálló ágazatokban dolgozók egyszerre küzdenek olyan lokális és globális erőkkel, amelyek együttesen alkotják meg viszonylag kedvezőtlen osztályhelyzetüket, ami összekapcsolódik a rasszista és a nemi alapú megkülönböztetés előnyeivel és hátrányaival (Cohen–Kennedy, 2000; Sassen, 1999).

Ha társadalmi pozíció alapján vizsgáljuk az állampolgárságot kapott magyarországi migráns népességet, akkor jól látszik, hogy a magyarországi bevándorlók esetében mind az iskolai végzettség, mind pedig foglalkoztatási szint és státusz szerint az általános társadalmi helyzet jobb mint a magyarországi teljes népességé (Hárs, 2010, Gödri 2005, 2010). Ha az elmúlt tíz év fellelhető adataira tekintünk, akkor ez a relatív előny stabil, bár némileg csökken. Más szavakkal az alacsony társadalmi helyzetűek aránya viszonylag kicsi, és a 2001-es népszámlálás során vizsgált népességgel összevetve úgy tűnik, hogy leginkább az alacsony iskolai végzettségűek és az alacsonyabb foglalkozási státusúak esnek ki a honosítási folyamat során. Összevetve azonban az állampolgárságot szerzők iskola végzettségét és foglalkozási szerkezetét, jól látszik, hogy az alacsony végzettségűek arányánál magasabb a foglalkoztatási szerkezetben az alacsony státuszú foglalkozások aránya az állampolgárságot szerzők körében, ami arra utalhat, hogy a bevándorlók egy része szakmavesztés (végzettségen aluli munka) árán telepszik meg végleg, így szerez állampolgárságot. Más szavakkal az alacsonyabb társadalmi helyzet mindenképp szelektív mechanizmusként működik, annak ellenére, hogy a migráció társadalmi kontextusa más, mint sok bevándorló népesség esetében, azaz itt nem a bevándorlók képezik az alsóbb osztályok egyik főbb utánpótlási forrását (Hárs, 2010; Salmenhaara, 2009; Melegh et al, 2005). Ebben szerepet játszhat az, hogy a magyar gazdaság hosszan elnyúló ciklikus válsága és viszonylag alacsony bérszintje mellett nem keletkezik olyan nagyobb mértékű extra kereslet, amely működtetne egy nagyobb méretű duális munkaerőpiacot (Massey, 2008). Vagy más oldalról: a környező országok magyarjai, azok alacsonyabb osztályai

cirkuláris mozgással (időszakonkénti munkavállalási engedéllyel, illegális mozgással, ma már főképp a szabad mozgás jogának használatával) kielégítik a korlátozott igényeket, anélkül hogy ez a folyamat komolyabban intézményesülne akár a munkaerőpiac oldaláról, akár a letelepedés és/vagy állampolgárság szintjén. (Hárs, 2010; Melegh, 2002; Gödri-Kiss, 2009; Feischmidt-Zakariás, 2010)

Fontos azt is hangsúlyozni, hogy az európai jogrend a vízumtól, a tartózkodáson, a letelepedésen keresztül az állampolgárságig mindvégig az osztályhelyzet szerint oszt ki előnyöket és hátrányokat az ingatlantulajdon, a stabil állás, a tőketulajdonosi lét, a jövedelmi helyzet alapján (Tóth, 2010; Melegh-Illés, 2009).

A kutatás során a szakértői interjúkban az osztályhelyzeten alapuló szelekcióra való reakció csak korlátozott és általában közvetett: az érintett intézményi szereplők általában nem említik ezt az összefüggést, amikor az állampolgári vagy adminisztratív folyamatban rejlő szelektációs mechanizmusokról kérdeztünk. A legegységesebben egy államigazgatási szakértő fogalmazott, aki legalábbis a kívánalmak szintjén az állam szociális szempontból való semlegességét fogalmazta meg:

Ezt én inkább migrációs kontextusban értelmezném, tehát hogy milyen migráns, vagy hogy magasan képzett IT-szakember, mérnök, nem is tudom. Vagy alacsonyán képzett mezőgazdasági munkás vagy szex-szakmunkás, tehát hogy a migrációnál gondolom, hogy ez inkább előjön, mert mégis, egy állampolgárnál ő teljesen, ugye a politikai közösség részévé válik, ott szerintem ezt a szelekciót, hogy milyen a jó állampolgár, ha valaki odáig eljut, hogy ő állampolgárságot szerez elvileg, szerintem az államnak teljesen semlegesnek kell lennie a tekintetben, hogy egyébként mire jó. ... Persze, tehát ne legyen terrorista, ne legyen a közbiztonságra veszélyt. Tehát nyilván ilyen kizáró klauzulákat be kell építeni, tehát nemcsak az itt-tartózkodásnak az ideje, meg az ő országhoz való kötődése a lényeg, hanem bizonyos kategóriák, tehát inkább így negatívba fordítanám, hogy ki ne legyen állampolgár, aki veszélyt jelent az országra stb. stb., de az, hogy és egyébként milyen plusz pozitív követelményeket, tehát hogy csak a kőművesekből vagy csak a mérnökökből váljon állampolgár vagy legyen egy ilyen rejtett nyomás az irányukba. (SZ.1)

A bevándorlókkal foglalkozó civil szervezettől megkeresett interjúalany csak konstatálja az alacsony osztályhelyzetet, de nem reflektál annak kihatására:

Úgy mondanám, 90 százalékban. De emellett ugye vannak migránsok is, akik nyilván nem azért jöttek ide Magyarországra, mert nem tudnak a saját országukban élni, de ők is azért képviseltetik magukat, és ugyanúgy meg akarják szerezni az állampolgárságot. Hát ők is azért nem ilyen tehetősebbek, tehát mondhatnám, hogy elég nehéz körülmények között élő migránsok. De a lényeg az, hogy ők is azért előfordulnak. Most jelenleg érdekes módon egy olyan ilyen bevándorlóval is foglalkozom, aki az Amerikai Egyesült Államokból jött, tehát ilyen érdekes dolgok is előfordulnak. (SZ.6)

Egy másik államigazgatási szakember burkoltan már felveti, hogy a marginális helyzet-hez kapcsolható viselkedési problémák szerepet játszhatnak az állampolgárság megítélésakor, és ezt egy a helyi közösség véleményén alapuló hatástanulmány támasztaná alá:

(...) ha olyan dolgok merülnek fel vele kapcsolatban, ami az integrálhatóságra utal... akkor nem biztos, hogy az állampolgárságnál engedélyezni kell, nyilván ez extrém esetekben, ezt extrém esetekre mondom. Mondjuk egy rendszeres erőszakos rendzavaróra, még ha a papírjai elvileg rendben vannak, akkor sem biztos, hogy az állampolgárságot meg kell adni. Gondolom én. De ugyanígy ez, attól ő még tartózkodhat Magyarországon. (SZ.5)

A hallgatás, a burkolt utalás vagy a folyamat ilyen szintjén való reflektálatlansága azt jelzi, hogy legalábbis a „normális” ügyintézés során az interjúalanyok ezt természetes szelekciónak tartják, már csak azért is, mert éppen ez lehet az állampolgárság megszerzésének egyik kulcsa.

Egyedül a panaszos ügyekkel foglalkozó jogi szakértő hoz fel kritikai élel újból és újból olyan történeteket, amelyekben a marginális társadalmi státus komoly szerepet játszik a bevándorlás során. Az egyik eset egy illegális bevándorló kínai pár gyermekének az anyakönyvezése körül zajlik, és éppen a hivataltól és az államtól való félelem motivált egy bonyolult folyamatot. Ehhez kapcsolódóan a magyar állampolgárság inverze a hontalanok, a papír nélkül Magyarországon született vagy idekerült gyerekek kérdése kerül elő, amely helyzet marginális társadalmi helyzetként is értelmeződik. Az interjúalany azonban itt is éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyar hatóságok azzal próbálják a felelősséget elhárítani, hogy nem ismerik el őket hontalanként.

2009-ben tizennégy ilyen gyerek született Magyarországon. Úgy összességében még ilyen gyerek olyan, én azt saccolom, hogy 100 és 150 között lehet Magyarországon. Na most ugye hát mi azért itt megpróbáltunk fellépni, és most jön a migrációs törvénycsomag, tehát én látom, hogy építenek be jogszabályi garanciákat is, még olyanok is, amikre én nem tettem ajánlást. Tehát érdekes módon az idegenrendészek szálltak a legjobban magukba. Hát a magyar gyerekvédelem, ahol a gyerekvédelmi törvénnyel az igazi komoly problémák vannak – hogy például óriási probléma, hogy ezek a gyerekek, mert ezek ugye Magyarországon ismeretlen állampolgárként anyakönyvezik őket, aminek ugye két oka lehet. ... Hát le is írtam, hogy szerintem ez a gyerek de facto hontalan, tehát a gyerekvédelemnek kezdeményezni kellene az idegenrendészeti hatóságnál, hogy ezt a gyereket de jure hontalanként elismerjük. ... Persze, de most a másik probléma, ha legalább hontalanná nyilvánítanánk és magyarországi lakóhelye hontalan lenne, a hontalan személyes joga a magyar, be lehetne adni. De azzal, hogy ismeretlen állampolgár és ideiglenes intézkedés alatt tartjuk a világot, vagyis hát, mondjuk 18 éves koráig, mert utána megszűnik gyerek lenni, és iszonyú bajokkal jár, nem adhatjuk örökbe. 18 éves korában kikerül az utcára úgy, hogy nincs más irata, csak egy szem születési anyakönyvi kivonat, mert ennek nincs személyi igazolványa, nincs útlevele, nincs semmi. Tehát legalább egy hontalant kellene belőle csinálnunk, mert a Magyarországon lakó vagy tartózkodó hontalant mi kötelesek vagyunk megvédeni. (SZ.2)

Hasonlóan kacifántos probléma volt annak a kenyai menekült lánynak a sorsa, aki a magyar apa miatt automatikusan megkapja a magyar állampolgárságot. Ez a viszonylag gyorsan megoldott történet éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy amennyiben a jogintézmény védi az adott személyt, akkor a társadalmi helyzete sem jelent akkora problémát. Amikor az állampolgári státust „kívülről” kell megszerezni, akkor jóval nagyobb probléma a társadalmi helyzet és a származás.

De nézzük meg közelebbről, hogy az osztályhelyzet miképpen hat a migrációs pályára a bevándorlókkal készült interjúk alapján. Néhány interjú esetében egészen egyértelműen látszik és egyértelműen „dokumentált” a család szegénysége, illetve az, hogy ez a háttér szerepet játszott a migrációs döntésekben, más esetekben ezt inkább csak feltételezhetjük. Az előbbi esetre példa az a mongol nő, akinek az édesanyja előrejön varrónőként dolgozni a kilencvenes évek elején. És aki a textilipar folyamatos leértékelődése közben majd maga után hozza a családját. Ebben az esetben fontos felfigyelni az új nemzetközi munkamegosztásból fakadóan a leértékelődő textilipari státusra, a faji és nemi viszonyokra és diszkriminációkra.

Erről a helyzetről így beszél az interjúalany:

Jurtanegyedek vannak, és anyu itt volt, és neki annyira tetszett, hogy Mongóliában se csatornázás nem volt, ahol laktunk, vizet kellett kútból hozni, kaják is olyan, szóval nem volt nagyon választék, és az itteni élet sokkal jobb volt, és akkor így jöttünk ide. De tényleg, mielőtt jöttünk, akkor ott ilyen kajajegyek voltak, meg volt adva, hogy a családnak mennyi olaj, mennyi liszt, mennyi kenyér járt napra, és azért elég sokat sorban állni, szóval nehéz, nehéz volt, tényleg.

És Ulánbátorból?

Aha, fővárosból. Ott is születünk, anyu, apu is ott született, úgyhogy ott laktunk, csak hát, meg az is volt, hogy szinte csak mi voltunk, mert apu egy kicsit, hogy mondjam, jobb családból származott, anyu meg nagyon szegény családból, és apu, annak a szülei annyira nem szerették anyuékát, és ezáltal minket sem annyira. És akkor így csak mi magunk voltunk, és ezért is volt nehezebb.

Aha, tehát a szűk család volt?

Igen, igen. Meg hát apuék is nagyon sokan testvérek, meg anyuék is. Most is vannak ezek a nagycsaládosok, ők is heten-nyolcan testvérek mindannyian. És akkor így összekuszálódik az egész, nincs, ki segítsen, azért jöttünk. Most már Mongóliában alig van rokonunk, mindenki máshova elmegy, mindenki eljött onnan, mert tényleg nehéz élni. Most voltunk például 2005-ben Mongóliában a férjemmel, és ott kimondottan olyan munkahirdetéseket láttunk, hogy harminc év alatti fiatalokat keresnek, afölöttiek már nem is találnak munkát. Ott már meg is mondják, hogy hány évesnek kell lenni, szóval nagyon nehéz. Néztünk, de amúgy nem változott semmi, ugyanolyan nagy a szegénység. (M.31)

A családi szegénység, a kényszerű munkavállalás, az abból való menekülés és a korai szegénységgel összefüggő filantrópia gyönyörű példáját mondja el egy a hatvanas évek végén született vietnami nő, aki szervezett munkásnőként érkezett, akárcsak a Mongóliából származó fenti interjúalany szegény sorsú édesanyja:

Az a helyzet, hogy 17 évesen Magyarországra, '85 áprilisában érkeztem ide a váci textilüzemben helyeztek el, ahol korom miatt csak külön írásbeli nyilatkozattal tudtam elérni, hogy engedjenek a három műszakban dolgozni. Azért kerültem ide, mivel hogy nagyon szegény családból származom. Szüleim tanárok, apukám korán meghalt, mikor még 12 éves voltam, sok testvérem van, én vagyok a második. Őt testvérem van a családban. Én úgy döntöttem, idejöttem, kockázat miatt élek, megpróbálok pénzt keresni, hogy segítek anyukámnak meg testvéreimnek, a nehéz élet ott. (M.30)

A szegénység megjelenik egy másik vietnami interjúalany esetében is, bár ebben az elbeszélésben ez nem játszik közvetlen motivációs tényezőként, hiszen az egyetemi képzés keretezi ezt a migrációs történetet:

Gyermekkoromban pedig Hanoi külvárosában, tehát úgy 20 km-re Hanoitól, északi községben születtem és ott nevelkedtem föl gyermekkoromban... Akkoriban, hát Vietnámban, nem volt egy ilyen gyümölcsöző kor, tehát nehéz volt, szegénység volt de jó, nagyon jó volt. Hát mindenkinek jó a gyermekkori emléke, jó, mindig jó visszaemlékezni arra az időre. (...)

Csak anyagi nehézségek voltak, mert más nehézségek nem voltak, mert akkor Vietnámban, akkor, még most is szocializmus alatt. Ilyen szempontból, a gyermekek számára egész kelles. Szóval nem volt gond. (M.23)

Más esetekben inkább csak sejtethjük, hogy relatív küszködés jellemezte az életet még az ideérkezés előtt. Egy ukrán nő meghurcoltatásról beszél a családjában, egy amerikai bevándorló nő alsó középosztályi viszonyokról beszél, azaz az ő esetükben is felmerülhetett, hogy bizonytalan volt a társadalmi háttér.

Megvizsgálva a fenti interjúkat, jól látszik, hogy ezekben az esetekben a magyarországi letelepedés meglehetősen konfliktusos folyamat volt, tele buktatókkal és adott esetben intézményi diszkriminációval. Ennek a nehézségekkel teli interakciós sornak jól látszanak az osztályhelyezethez köthető mechanizmusai. Ez főképp az anyagi háttér bizonytalansága, a munkavállalási engedéllyel kapcsolatos csapdahelyzetek (csak az országon kívül volt igényelhető), a nyelvi nehézségek és az egyértelmű elutasító hivatali hozzáállás. Ezek nagymértékben lassítják a letelepedési és állampolgársági folyamatot. Az alábbi mongol varrónői család története ezt nagyon szépen illusztrálja:

Eleinte úgy volt, hogy nekünk nem kellett menni ezekbe a bevándorlási hivatalokba, hanem csak elég volt anyunak meg apunak, mert az anyu útlevelén rajta volt a négy gyereknek a fényképe meg neve, és ezáltal mi is megkaptuk automatikusan, csak ez mikor változott meg? Azt hiszem, '96 vagy '97-ben megváltozott, mindenkinek meg kellett jelenni ott

a bevándorlási – olyan épületekben voltak, hogy volt, amikor kint kellett sorban állni. Ezt évente kellett hosszabbítani. Hát azért az öcsém akkoriban még, '90-ben született, még csak hatéves volt, és órákon, volt, amikor egész nap kellett várni, nagyon sokan voltak, rengeteg külföldiek között, és akkor minden évben meg kellett jelenni külön nekünk, mindenkinek külön papírral, és egyik évben, nem is tudom, '91-ben, azt hiszem, vagy 2001-ben egyik ügyintéző ott a bevándorlási hivatalban elrontották a papírunkat, rosszul küldték, és kiutasítottak minket, mert azt hitték, hogy csak anyu nevel minket négyünket egyedül, és valahogy apu eltűnt. Mondom, hogy szétszedték, és ezért nekünk egy éven keresztül havonta kellett menni hosszabbítani a papírt, havonta.

Azt hiszem, 2001-ben, vagy 2002-ben, e környékén, erre emlékszem, hogy középiskolába, és alig tudtam menni iskolába emiatt. Teljesen le voltam törve, és így havonta, ami borzasztó. Eleinte itt volt a XVII. kerületben, most már Budára költözött az a hivatal, és nagyon sokan voltak, nagyon sokat kellett várni mindennap. Volt, amikor reggel siettünk nyitásra, hogy sorszámot húzzunk, és volt, amikor este hatkor jöttünk el. Hatig ott ültünk, aha, vártunk, vártunk, vártunk. Úgyhogy egy éven keresztül. (M.31)

A hivatal rasszista, a különbségeket egybemosó tekintetéről és a szűk mozgási térről így számol be a később magyar férjet választó (tehát a migrációs gender helyzet megváltoztatásán dolgozó) mongóliai interjúalany. Az alábbi interjús részlet azt is megmutatja, hogy ellenhatásként egy ilyen típusú diszkriminációs helyzet miképpen válthat ki versengést a bevándorló csoportok között, amiről hosszabban is írunk a tanulmány egy másik részében:

Hát eleve ezekben a hivatalokban csak külföldiek vannak, és többségükben kínai meg vietnami, mi mongolok nagyon kevesen vagyunk, és minket meg egy kalap alá veszik ökkal, és hát úgy bánnak velünk, hogy hú, nagyon rossz. Én utáltam odajárni. (...) Én nem szerettem a kínaiakat azért, mert tényleg minket, azt mondja, ugyanazok, pedig nem vagyunk ugyanazok, én mongol vagyok, ő kínai, ő vietnami, ők nem vették így. Mindenki ugyanaz volt. És akkor sorszámot húztunk, reggeltől estig ott voltunk, senki sem figyelt ránk. Azért szerintem az is lényeges, hogy már mióta itt vagyunk, 18-19 éve itt vagyunk, és semmi. Egy-két ember, mindig más ügyintéző volt, mindig más, és akkor valaki szóvá tette, hogy hú, már milyen régóta itt vannak, és akkor ennyi volt a megjegyzés, úgyhogy semmi. Mondták, hogy milyen jól beszélünk, mert azért ott a kínaiak, meg vietnámiak, ők nagyon sokszor ügyvéddel vagy tolmáccsal jöttek oda. Mi mindig saját magunk mentünk, mert mi tudtunk beszélni magyarul, és akkor így könnyebb volt. (M.31)

Mint azt már korábbi vizsgálatok is megmutatták a közvetítők, ügyvédek használata az egyik módszer, amelyik ellensúlyozhatja a bánásmódból és a nyelvi nehézségekből eredő nehézségeket (Turai–Melegh, 2009; Melegh–Moldikova, 2010). E család esetében, éppen a társadalmi helyzetükből fakadóan, ez sem sikerül és feltehetőleg rútol becsapja őket egy „ügyvéd”:

Hát ezt anyu nagyon meguntta, akkor megint újra próbálta kérni a letelepedését, és gondoltuk, hogy akkor ügyvéddel, de minket nem kérdezett anyu, ő egyedül elkezdte intézni, és egy nő elvállalta, elvileg ügyvéd volt, és én akkor már nem voltam, én akkor már elköltöztem otthonról, de hát akkor még mindig öten voltak, és a nő azt mondta, hogy elintézni, és elég sok pénzt kért érte. Összegyűjtötte a papírokat, meg minden, és kiderült, hogy a nő nem is volt ügyvéd, és el is tűnt. (M.31)

A fenti történet még a vegyes házasságban élő gondozónő esetében is hasonlóan kacifántosan folytatódik, miközben ő egyértelműen ehhez az országhoz kötődik, elmondása szerint „nincs máshova mennie”, szüksége van az állampolgárságra, és a magyar nyelv tudása is egészen kiváló. A Magyarországon újratermelt globális-lokális alacsonyabb társadalmi helyzete hozta őt és főképp szüleit nehéz interakciós helyzetbe.

A diszkriminációs mechanizmusokra jó példa annak a ma már magyarokkal kapcsolatban is filantróp, vegyes házasságban élő (illetve elvált), alulról jövő vietnami nőnek a története, aki textilmunkásból lett büfés, piacozó majd nagykereskedő. Más szóval, aki kitör a kétkezi munkáslétből a vállalkozói szféra irányában (Portes–Böröcz, 2001). A jelen tanulmánykötet 267–274. oldalán olvasható interjúbán részletesen beszámol a piaci hányattatásáról, amikor egy magyar rendőr rendkívül durván leüti, aminek következtében kórházba kerül (megjegyzendő a rendőrt is feljelentette és őt ezért retorziók érték).

Az így megmutatkozó mechanizmusok magyarázhatják, hogy mindazok az interjúalanyok, akiknél a fentihez hasonló társadalmi helyzet hihetőleg szerepet játszott a migrációs és letelepedési folyamatban, azok vagy igen hosszú idő után tudnak véglegesen (akár állampolgársággal) megtelepedni, vagy éppen az történik, hogy ezt a lépést elhalasztják, sőt adott esetben a folyamat el is akadhat. Elbuknak az állampolgársági vizsgán, bürokratikus akadályokba futnak bele, vagy fel is adják az állampolgárság megszerzését. Megjegyzendő az is, hogy éppen az ilyen helyzetből érkező bevándorlók vagy nem vállalják ezt a folyamatot, vagy a kudarcok hatására elhagyják az országot.

A másik oldalról nézve: a lokálisan és globálisan jobb helyzetből érkezők láthatólag könnyen veszik az akadályokat, vagy éppen azért nem veszik fel a magyar állampolgárságot, mert az számukra nem eléggé vonzó. Jó példa erre a felsőbb értelmiségi csoportban felnevelkedett kazah származású nő, aki a magyar politikai értelmiségi kapcsolatai, állása és kapcsolathálója révén szinte napok alatt szerez állampolgárságot az útlevel használata érdekében:

Az állampolgárságról. 91-ben kellett ilyen, hogy volt konferenciára menni és mivel megint ilyen vízum és nem tudom milyen problémákba ütközött volna ez az egész utazás, akkor főszerkesztő, azt mondta, hogy miért nem kérünk támogatást, vagy meggyorsítsuk az eseményeket, miért nem akarok én magyar állampolgárságot kapni. Én mondtam, hogy akkor nekem már volt állandó letelepedési engedélyem. Mondta, hogy végül is, annyira nem nehéz, ha utazok vízumot csinálni, meg másik felől, hogy könnyebb lett volna, ha megtartom a

szovjet állampolgárságot, azt az útlevelet, mert akkor haza és Oroszországba könnyebb lett volna utazni a szovjet útlevéllal. És akkor megkérdeztek, hogy akkor nem akarok, hogy a TV segítsen, hogy minél hamarabb útlevelet kapni és akkor beleegyeztem és így sikerült nekem még utazás előtt megkapni az állampolgárságot. (...)

Igen, ez már a rendszerváltás után volt, és szerintem, egy vagy másfél hónap volt nekem a konferenciára utazásig, és akkor mondtam, hogy lehet, hogy nekem hosszabb lesz, mert szovjet útlevelem van, és akkor ő meglepődött, hogy miért van nekem szovjet útlevelem, miért nem akarok magyart? Mondtam, én erről nem gondolkodtam még, hogy teljesen leváltsam azok miatt az okok miatt, hogy könnyen lehessen nekem visszamenni. És akkor erre mondta, hogy akkor próbáljuk ezt most meggyorsítani és kitöltötte a papírokat, akkor Göncz Árpád volt az elnök, rögtön beadták ezt Göncz Árpád titkárságára, megmondták, mit kell csináljak, hogy párhuzamosan kellett rendőrségre beadni, és ezeknek a másolatait, szerintem, beadtuk az elnöki hivatalba és akkor ők már meggyorsították a folyamatot. Tehát nagyon gyorsan megkaptam. Olyannyira, hogy amikor megkaptam ezt az állampolgárságot, férjem nem volt itt, és behívtak az önkormányzatra, eskütelre. (M.11)

Nyilvánvalóan a rendszerváltás utáni időszakban ez egy kivételes pillanat is lehetett, és mára a folyamat már jóval egységesebb és bürokratikusán formalizált, mégis jól látszik, a társadalmi előnyök könnyedén válthatók hivatali előnyre. Iraki interjúalanyunk, aki gyerekként érkezik ide jobb módú, egyetemi doktorit szerző apja mellett, mindvégig gördülékeny hivatali eljárásról beszél. A kezdeti beutazási indokok megszűnte után élelmiszer- majd fogászati vállalkozó lesz, és még a palesztin származásából fakadó papírproblémákat is könnyedén áthidalja. Egy fejlett technológiával foglalkozó mérnöki családból származó, magyar feleséggel élő orosz doktorandusz bevándorló így meséli el az állampolgárság megszerzését:

Annyira nem volt úgy szükségem még a magyar állampolgárságra. A levegőben volt, hogy kellene kérni, de úgy ment az élet, kezdtem dolgozni, és akkor kezdtem hiányát érezni, mert a cég, ahol dolgoztam, az küldte volna ilyen külföldi utakra, és mindig abba ütköztem, hogy most vízum kell, most erre kell vízum, most arra. Pár vízumot meg is kaptam, de akkor már éreztem, hogy egyszerűbb volna magyar útlevel. Akkor beadtuk az igényt, az állampolgárságra már az önkormányzatba kellett beadni, szóval az nagyon egyszerű volt. Beadtuk, és elmúlt pár hónap, és behívtak, akkor még nem is kellett vizsgát letenni. Én voltam az utolsók között, akik nem kellett, kb. egy hónap azután, hogy megkaptam, már bevezették, hogy vizsgát kell hivatalból, a nyelv, meg az alkotmány, meg Magyarország története. De igazán nem hiszem, hogy lett volna probléma, mert ennek köszönhetően, hogy sokat utaztunk, meg sokat beszélgettünk. Maximum alkotmányt kellett volna egy kicsit jobban megnézni. Az állampolgárság megkaptam, egy ilyen szép oklevelet, ez már 96 körül volt, s akkor ettől kezdve magyar állampolgár lettem. (M.8)

Érdekes módon a multcégeknek dolgozó interjúalany, amikor mások nehézségei kerülnek szóba, éppen a társadalmi helyzetet emeli ki fő okként:

Olyat ismerek, akit a letelepedésről visszautasítottak, de ott is néhány év múlva, újra... Ismerem egy családot, akit folyamatosan visszautasítják, pedig ők például itt vannak, a srác, az utánam végzett, ugyanazt a csoportot, két évvel, neki a felesége is orosz. Már itt született két gyerek, és dolgozik is itt, de nincs saját lakásuk, bérelnék, és valószínű a fizetés is viszonylag kevés, nem ismerem pontos okát, de ők már 18 éve, hogy Magyarországon, és mai napig nincs letelepedése neki. Ő minden évben kéri, és ha jól emlékszem tavaly, mert minden évre automatikusan kaphat egy évre tartózkodást, s munkaviszonyt, és tavaly nagy gond volt, mert visszautasították, semmi magyarázat nem kapott, és ha jól emlékszem, végül sikerült ügyvéden keresztül, mégis megint egy évre kapni az engedélyt. Például ők nagyon szenvednek ilyen szempontból, mert lehet, hogy lehet, hogy nem állampolgárságot, de letelepedést gondolom megérdemelhettek volna. 18 év alatt a srác azt több éve hivatalosan dolgozik, adót is fizet. Felesége mondjuk nem dolgozik, az otthon van a gyerekekkel. (M.8)

Mindeközben a jobb társadalmi háttér előnyei esetleg abban is megmutatkoznak, hogy az adott interjúalany a transznacionális teret választja a nemzeti állampolgárság intézménye helyett, a kettős állampolgárságot kizáró szabályok és a transznacionális mozgásból eredő előnyök miatt. Interjúink részben igazolják Nyíri Pál felvetését, amely szerint a kínai bevándorlók érdekeltőbbek a transznacionális tér fenntartásában, mint más ázsiaiak (Nyíri, 2010). Ilyen interjúalany egy üzleti szempontból gazdag és virágzó térségből idekerülő kínai, aki gyerekként érkezett ide vállalkozó édesanyjával, és aki maga is üzleti tanulmányokat folytat az esetleges továbbmozgás érdekében is. Ebből a perspektívából nézve a magyar állampolgárság nem elég jó a kínai állampolgárság feladásához, és szó sincs arról, hogy a magyar állam „riasztaná el”:

Igen, ehhez képest van az állampolgárság.

Akkor fölmerült magában, hogy esetleg?

Nekem például egyszerű, úgy kérhetem, időzjelben egyszerű, ahhoz képest, hogy több is lehetne, mint másoknak, mert hogy magyar iskolában jártam, emiatt úgy révén, nekem nem is kell vizsgát tennem... Utánanézttem egyszer, azt hiszem, az önkormányzatnál, azt is önkormányzatnál kell intézni. Annak idején azért, mert fölmerült bennem, hogy más országba szeretnék menni dolgozni, és akkor mondták, magyar állampolgárként könnyebb lenne, de utána mégsem terveztem úgy, hogy inkább nem. Mert hogy...

Más ország hol, EU-s?

Igen, EU-s, de igazándiból ez itt is, utána úgy fölmerült, hogy lehet, hogy Kínába fogok dolgozni, és akkor azért nem teszem le. Mert ez a letelepedésengedély az számomra tökéletes, mert semmi hátránya nincs, annyi, hogy nem vehetek részt az országos parlamenti választásba, és nem dolgozhatok a külügy-minisztériumba és ennyi.

És utazásnál?

Utazás szempontból, Schengenen belül ugyanúgy használhatom a magyar igazolványt, nem kell vízumot használnjak. Ennyi, meg annyi, hogy ha más ország, akkor természetes a kínai állampolgárság, akkor vízum kell. De Schengenen belül, országokon belül, ez nem jelent nekem semmi hátrány. Annyi, hogy nem olyan egyszerű beszerezni a papírokat, ha például schengeni országokon belül szeretnék majd dolgozni. Akkor egy kicsit más az eljárás. De ezen kívül, ha azt mondom, hogy csak Magyarországon maradok, és ott dolgozom, semmi hátrányom nincsen, olyan szempontból, pl. annak idején főiskolába is kaptam ösztöndíjat, tehát ugyanaz, mint a ...

Ugyanúgy, mint a magyar állampolgárok?

Magyar állampolgárok, mert hogy igen. Emiatt nem volt semmilyen hátrányom, úgymond, hogy nem vagyok magyar állampolgár. És azért fontos, mert a Kínai Népköztársaságnál nincs kettős állampolgárság, tehát ha felveszem a magyart, akkor fel kell adnom a kínai állampolgárságom. Az azt jelenti, hogy akárhányszor megyek Kínába, akkor vízumot kell kérjek. Emiatt nagyon sok kínai, nem teszik le az állampolgárságot, mert felesleges, mert itt minden megkapják azt, ami jár a megélhetéssel kapcsolatban, viszont ha felveszik a magyar, akkor vízum, az még a könnyebbik fejezet, hogy vízumot kell szerezzél, mert biztos megkapták, a rosszabbik, hogy mi lesz ott. Mi lesz az ott-tartózkodással? Mi lesz Kínában? Meg kell hosszabbítani ott Kínában, a Bevándorlási Hivatalba járogatni, ha vissza akarod kapni, meg munka miatt, akkor munkapapírokat kell beszerezni stb. És ez teljesen felesleges dolog lenne. Itt pedig így is dolgozhatnak, meg Kínába is dolgozhatnak.

(...) Más országokba, Angliába, meg Amerikába, ha kimennek, ott inkább felveszik az állampolgárságot, ez ahhoz kapcsolódik, hogy igazándiból már ez egyszerűen, hogy ott akartak letelepedni. Magyarország még nem olyan ország a kínaiak számára, ahol inkább letelepedni jöttek ide, hanem inkább üzletért jönnek ide. Idejönnek, és akkor kereskednek, x összeget keresnek, megélnék, és utána összehajolnak, és vagy nyugatabbra mennek, vagy visszamennek Kínába, nagyjából visszamennek Kínába. Mert ez abból is látszik, hogy az én generációmban a kilencvenhétben, akik ide jöttek, nagyon sokan nem magyar iskolába jártak, hanem amerikai vagy angol iskolába jártak, azért, mert nem látták azt a jót itt. Inkább azt mondják a gyerekeknek, menjetek angol iskolába, angol gimnáziumba, angol egyetemre, angol nyelvű legalábbis, nyugatabbra menjetek. Mert megvolt ez, sajnos nagyon sok ilyen, hogy miért nem tanulják meg a magyart? Csak tízmillió ember beszéli. És akkor miért is tanulják meg? Mindig erről beszélnek, kimennek, csak ötven km-t mennek, és már nem ezt a nyelvet beszélik. És akkor angol iskolába küldik a gyereket. (M.2)

Érdekesen kapcsolódik ehhez a helyzethez annak a Magyarországon oktató örmény-orosz oktatónak a története, aki osztályhelyezete révén mindent megold. A nyelvi problémák megoldása érdekében „segítséget vásárol”, és nem látja indokát, hogy kimozduljon a viszonylag biztonságos transznacionális térből (amit különben lokálisan is megteremt). És teszi mindezt aközben, hogy gyerekeinek megszerzi a magyar állampolgárságot, és mindkét gyereke folyékonyan megtanul magyarul. Sőt mintha előnyként értékelné orosz állampolgársága fennmaradását:

Szégnyen a részemről, mert még 17 év Magyarországon lakás után sem mondhatom, nem igazán mondhatom, hogy beszélek magyarul. Az alapvető szavakon túl, amelyekkel vásárolni tudok a boltban, vagy rendelni az étteremben. Az oka ennek... elkezdtem, az első három évben minden évben elkezdtem a magyar tanfolyamot. Ingyenes magyaróráink vannak, nagyon jó tanárral. De az én problémám az volt, hogy sokat utaztam. És akárhányszor a tanfolyam elkezdődött, két-három óra után utaznom kellett és hiányoztam egy vagy két héttig. Amire visszaérek, az osztály már messze tart, nem tudom utolérni őket. Mire utolérem, ott a következő utazás. És próbálkoztam az első évben, a másodikban, a harmadikban. De az igazi probléma számunkra, hogy nincs igazán szükségünk rá, itt a CEU-n mindenki beszél angolul. A városban már kiépült körülöttünk egy oroszul beszélő közösség, van orosz doktor, orosz kivitelező a lakás körüli javításokhoz. Ők mind oroszul beszélnek, de igazából ukrainai magyarok, egy másik bevándorló csoport, akik szabadon mozognak itt, és van velük egy közös orosz nyelvünk is. Szóval olyan ez, mint egy mikroközösség, ahol minden szükségletünket kielégíthetjük. Az összes barátunk jól beszél oroszul vagy angolul, vagy bármit, szóval, igazából nincs szükség... ez egy nagyon furcsa helyzet, ahogy ebben az országban élek, anélkül hogy tudnám a nyelvet. Ez tényleg szégnyen. (M.17)

Ebben a viszonyban, szemben az interjúalanyok többségével, még az útlevel megszerzése sem játszik szerepet. Úgy tűnik, elégséges az orosz állampolgárság, a magyarországi jogviszony és az átlagnál jobb osztályhelyzet; a magyar állampolgárság nem jelent kiemelt előnyt.

Összefoglalóan: a magyarországi népességnél átlagosan jobb helyzetű migránsok osztályhelyzete többféleképpen is szerepet játszhat. Míg az alsóbb osztályok esetében az intézményi kizorítás, a bizonytalan státus és a leszálló gazdasági ágak együttesen teszik nehezzé a megkapaszkodást, addig a privilegizált rétegek az intézményi háttér, a kapcsolatrendszer révén viszonylag könnyen megszerezhetik a magyar állampolgárságot, miközben esetükben jól működik a transznacionális tér is. Más szavakkal: éppen osztályhelyzetük biztonsága miatt nem szorulnak rá a magyar állampolgárság nyújtotta előnyökre, sőt még az uniós állampolgárság sem jelent komoly vonzerőt. A kínai bevándorlók esetében a társadalmi helyzet valószínűleg annyiban sajátos, hogy a közvetítői kisebbségi pozíció hátrányait a jobb, sőt még a kevésbé jobb módú kínaiak (éppen a kettős állampolgárság hiányában) a transznacionális kapcsolatok megerősítésével próbálják ellensúlyozni, beleértve az állandó üzleti mozgást és terjeszkedést, illetve a gyerekek transznacionális üzleti taníttatását. Csak egy részük vállalja, hogy magyarországi állampolgársági bázisra támaszkodjon. A kínai bevándorlók esetében, a kettős állampolgárság hiányában, valószínűleg a kizorulás és a tudatos kint maradás finom együttese teszi sajátossá a társadalmi helyzet és az állampolgárság összefüggését.

Az előbbieken feltárt kapcsolatrendszert egy történelmi folyamat is megzavarja, mégpedig a szocialista időben való megérkezés, ami a társadalmi helyzettel kapcsolatos összefüggéseket erősen felülírja.

A rendszerváltás és az állampolgárság

Interjúalanyaink igen nagy része már a szocializmus összeomlása előtt megérkezett hazánkba. Esetükben egyértelmű a kérdés, hogy mennyire vált erőssé a kötődésük az országgal, és ebben milyen szerepe lehetett a szocialista vagy az azt követő időszakoknak. Fontos arra is választ keresni, hogy általában miért csak a rendszerváltás után kérték a magyar állampolgárságot, azaz milyen szerepet játszott a rendszerváltás az állampolgári folyamatban. Ez a kérdés már csak azért is fontos, mert sok rendszerváltás utáni új állampolgárságtörténet eddig nyúlik vissza, és fontos elemezni, hogy miképpen emlékeznek vissza az interjúalanyok.

Másrészt nagyon erős az az álláspont, hogy a szocializmus idején igazából jegelve volt a migrációs kapcsolatrendszer, és leginkább csak legális és illegális elvándorlásról beszélhetünk erre az időszakra vonatkozóan (Tóth P., 1996; Gödri-Tóth, 2010). Pedig ha összeadjuk a KSH bevándorlási adatait (kumulált flow adat), akkor 1970 és 1987 között (tehát még az erdélyi exodus előtti időszakban) összesen 66 504 bevándorlási aktus volt Magyarországon. 1980 és 1987 között pedig 45 247 a belépések teljes száma, amely belépési sokaságon belül a Romániából érkezettek száma mindösszesen 6094. Állampolgársági adataink csak ez utóbbi időszakra vonatkozóan vannak, így csak erre a nyolc évre tudjuk, mi volt Magyarország vonzereje. Az adatok pedig azt mutatják, hogy a volt szocialista országok Európában és Európán kívül is komoly szerepet játszottak (pl. Lengyelország 9312, Szovjetunió 6048, Kuba 4127, Vietnám 999, Mongólia 340). Mellettük még szerepet játszottak más országok is, például Líbia vagy Szíria.

Tehát a legkevésbé sem állíthatjuk, hogy – legalábbis retrospektíve – Magyarországnak nem volt vonzereje. Sőt éppen az általunk elemzett interjúk mutatják, hogy sok ország bevándorlóit igen pozitívan látták az akkori országot, amelyet igen gyakran szembeállítanak a mai és főképp a 2000-es évek utáni Magyarországgal. Egyik iraki interjúalanyunk így idézi fel az akkori állapotokat és édesapja döntését:

Lehet ezt tudni, ez úgy volt, hogy akkoriban Irak és Európa, akkoriban még kommunista rendszer volt itt Magyarországon. A kommunista országok, a Szovjetunió kivül felajánlottak neki azt hiszem négy vagy öt országot, azok közül nem tudom most már pontosan melyik, de nem fogadták volna el őt meg a családját, hanem csak őt a tanulásra. Volt ezek között Németország, valamelyik még akkoriban, Olaszország meg Románia meg Magyarország meg még egy pár. Magyarországra mi még előtte egy évvel, mielőtt ide jött volna tanulni, itt voltunk mint látogatók. Tetszett, jó volt az ország, jók voltak az árak, tényleg kedves volt a nép, és így egyből úgy döntött, hogy akkor ide jön. (M.5)

Az egyik interjúalanyunk, egy azeri nő nyugatnak tartotta Magyarországot – ez más vizsgálatokban is előkerült (Melegh, 2006; Kovács-Melegh, 2010):

Nagy változás, először is nekem, először voltam akkor külföldön és Magyarországon rögtön. Az nagy, a Szovjetunió és Magyarország között nagyon nagy volt a különbség, nekünk ez ilyen nyugat volt. És Magyarország, tényleg a szocialista országok között, nagyon nyugatias volt. (M.3)

Ezt az egyik orosz interjúalanyunk is megerősíti, bár ő a felségével való megismerkedés előtt még semmit sem tudott az országról:

Teljesen ismeretlen ország volt számomra. Egyszerűen nem tudtam semmit, amit tudtam, hogy nagyon szép postabélyeget bocsát ki Magyarország, mert én bélyeggyűjtő vagyok és festmény témában, és gyűjtöttem magyar bélyegeket is, és akkor nagyon szép, gyönyörű sorozatokat adtak ki akkor, azokban az időkben. (M.9)

Majd idekerül, és így emlékszik vissza az akkori helyzetre:

Hát megnéztem a város nevezetességeit, akkor jobban megismertem Magyarország történetét, történelmét, és akkor úgy tetszett az egész. És akkoriban ez egy mintaország volt, ugye a szocializmus kirakata, itt minden megvolt, tehát minden volt itt, tele voltak az üzletek áruval, ami nem mondható a Szovjetunióról, még a nagyvárosokban sem volt semmi, mint Leningrád, Moszkva, tehát sorban álltak az emberek ott élelmiszerért és egyéb dolgokért, tehát semmi nem volt, és egyre rosszabbul élt azóta is, tehát mint addig, tehát abban az időszakban, úgyhogy azért ez sem utolsó szempont, hogy anyagilag is és mindenféle szempontból sokkal jobban. (M.9)

Egy Hanoi külvárosában viszonylag szegény sorsban felnövekvő és itt tanuló mérnök már mintha magyarként állítaná szembe a mai és az akkori időszakokat:

Őszinte, a 70-es években, tehát, nem szeretek politizálni, de lényegében szocializmus alatt, tehát az ember, békésebb, nyugodtabb, érzi az egész életet, mint most, most igaz, hogy a megváltozott a világ, több van a modern épületekből, a modern autókból is, de az élet a 70-es években azért békésebb. Tehát, emlékszem vissza, amikor ide kerültem, például, felszálltam a villamosra, akkor tiszta, ...minden fiatal átadta a helyét az öregeknek, idősebb néniknek, de most nem így van. Az emberek udvariasabbak voltak 70-es években, mint most. Hát így változott a világ, nemcsak itt, lehet, hogy Vietnámban szintén, de ezt el kell fogadni, nincs mit tenni ellene. Tényleg, nagyon jó volt 70-es évekre visszaemlékezni. Tehát nem csak én úgy látom, hanem szerintem minden velem egykorú, magyarok is úgy látják. Nagyobb a nyugodtság, nagy volt a biztonság, békésebb volt az egész élet. (M.23)

Összehasonlítva az 1990 után érkezettekkel, jól látszik, hogy a mozgás viszonylagos korlátozottsága, a házastárs vagy ösztöndíj révén való idekerülés és a nagyon jó munkaerőpiaci állapotok következtében a megtelepedés szinte minden esetben zökkenőmentes. A papírokat vagy az oktatási intézmények, vagy a munkahelyek végzik, de az egyéni ügyintézés is rendkívül gyorsnak tűnik a bevándorlói interjúk alapján. Furcsa módon éppen ezért is tolódik ki az állampolgárság megszerzésének folyamata, ami csak a rendszerváltás után

válik többek számára sürgetővé. Ennek egyik oka az addigi intézményi védelem összeomlása és átalakulása, a másik az utazási szabadság megnövekedése. Az egyik ukrán interjúalany így emlékszik vissza:

Nem tudom, most hogy van, akkor nevezték azt, mert volt esküvőm és utána kaptam magyar igazolványt, ami olyan volt, mint a magyar, csak más színű, és ezen volt, hogy állampolgárság, azon a rubrikán az volt, hogy Ukrán. Sokáig az volt, a cím a minden, ugyanazok a jogai voltak, mint a magyaroknak, csak állampolgárság nem. Ez akkor nem zavart engem, mert utazásba, semmibe sem akadályozott. Akkor fordultam a magyar állampolgárság, amikor már simán utaztak, amikor már nem kellett engedély Ausztriába, meg ilyenek, 89 után. (M.7)

Egy orosz nyelvi szerkesztő egyenesen azt állítja, hogy nem volt semmilyen bürokrácia:

Más világ volt, de semmi bürokráciát nem tapasztaltam, úgyhogy szintén nagyon szépen minden zajlott, tehát nem lehet mondani, hogy valaki akadályozott volna valamiben. Semmi ilyesmi nem volt, tehát szépen beadtam a papírokat, és akkor megkaptam a magyar személyi igazolványt. Az állampolgárságot azt rögtön nem kértem, mert ugye nem tudtam, hogy hogy lesz, mint lesz, mert lehet, hogy vissza kell menni, tehát addig, amíg nem voltam biztos magamban, de akkor nem is zavart az orosz állampolgárság, tehát azért sem adtam be. Könnyen lehetett utazni vissza, tehát nem kellett se meghívó onnan, se semmi sem. (M.18)

Az elemzett interjúk alapján az is jól látszik, hogy a viszonylag alacsony társadalmi helyzetből fakadó hátrányok is könnyebben, illetve másképpen voltak kezelhetőek. A fent elemzett, mind lokálisan (szegény családból származik), mind globálisan (a textilipari verseny rendkívül éles) hátrányos helyzetű mongol varrónő családja a rendszerváltás után néhány évvel érkezett Magyarországra, és – mint láttuk – igen bonyolult módon tudott csak megkapaszkodni.

Az interjúk során olyan kínai interjúalannal is találkoztunk, aki (testvére halálát), illetve nem kommunista származását, ebből fakadó hátrányait is felhossa vándorlási okként, miközben már egy nagynéni is várta, aki már a hatvanas években ideérkezett vegyes házasság révén.

Hát Kínában akkor volt ez a törvényből, hogy családban csak egy gyerek lehet, és nekem, mint az én családom, az utolsó pillanatban csöppent be a testvérem, és én akkor is, még most is ő volt, ami nekem a legjobb, ami nagyon hiányzik. Minthogy most már a végtelen hiányzik, mert ő már nem él velünk. Már nincsen több. Ez a hiányérzés az lehet mondani, hogy amikor eljöttem már Európába, mint most is élek, és ameddig fogok élni, ez egy fájdalommas hiányérzés, az, ami nem lehet sehogy pótolni. Tehát, ha én Kínába lettem volna, nem jöttem onnan el, akkor biztos testvérem mai napig, biztos együtt élünk. Valami formában, ezt nem tudom. Ez teljesen más az élet. Ottmaradtam volna Kínában, teljesen más, mint ahogy itt most élek. Hát most már én többet élek itt Magyarországon, mint Kínában. Csa-

lád nekünk nem egy kommunizmus családból származom, tehát nagyon szép gyermekkorra nincsenek jó emlékeim. (M.22)

Figyelemre méltó módon ő már szívesen adja fel kínai állampolgárságát, és rendkívül erős érzelmi kapcsolatot alakít ki az országgal (elmondása szerint elsírja magát a magyar himnusz alatt). Mindeközben a rendszerváltás előtt a papírjait maga intézte, és csak utána „szorult rá” egy ügyvéd segítségére. Az ügyintézési kultúra változását pedig az alábbiak szerint hasonlítja össze:

Sokat türelmes volt hivatalba, ügyintéző is. Nem volt ennyire korrupció stílus, vagy nem tudom, hogyan nevezem ezt szóval. Végül is ez a tény, én is tudom, meg a többi honfitársam is, hogy a magyar hivatal, régebben nem volt ennyire korrupció, mint jelenleg. (M.22)

A korábban már idézett orosz interjúalanyhoz hasonlóan megint csak kiszámíthatóbbnak tűnt a bevándorlás intézése a rendszerváltás előtt (legalábbis a stabil családi kapcsolatok mellett). A társadalmi atmoszféra változása kihat a későbbi migrációs pályára, és különösen éles az ideérkező ösztöndíjasok esetében. Az alábbi vietnami ösztöndíjas minden szempontból a ki- és felemelkedés retrospektíváját hangsúlyozza:

Hát én 17 évesen kerültem Magyarországra tanulni, illetve, hát folytatni a tanulmányaimat. Vietnámban, a vegyi egyetemre felvételiztem, és nekem jól sikerült a felvételem, és annak idején, a szocialista országok között volt még ilyen együttműködés vagy diákcsereszerű program, és akkor így a vietnámi államtól kaptam ösztöndíjat, hogy itt Magyarországon folytassam a tanulmányaimat. És miért választottam Magyarországot? Azért, mert akkor legalábbis Vietnámban, nagyon jókat hallottam a magyar vegyiparról. Szocialista országok között, itt legfejlettebb a vegyipar és azért Magyarországot választottam. (...)

Hát én egy ilyen értelmiségi családban nőttem fel, öten vagyunk testvérek, én vagyok a legkisebb, és azért gondolom, a szüleim is kicsit nehezen engedtek el. Érdekes módon, lehet, hogy ez a sokadik gyereknek a tulajdonsága, hogy mivel én úgy születtem, hogy körülöttem már négy testvér volt és így egy kis kalandvágy is volt bennem, meg szóval nem tartózkodtam nagyon az új dolgoktól. (...) Tulajdonképpen, akkor nagy lehetőségnek gondoltuk mi, a kiválasztottak. Ugyhogy szerintem örömmel fogadtam ezt a lehetőséget, meg, hogy mondjam. Arra a kérdésre, hogy milyen körülmények között éltünk akkor Vietnámban 1986-ban, akkor még eléggé nagy szegénység volt Vietnámban. Hetvenötben fejeződött csak be a háború, amerikaiakkal, utána aztán míg kiheverni a háború, hogy mondjam, a negatív hatásait, viszont mivel hát én mondtam, hogy a családom értelmiségi család, dolgoztak a szüleim, mi mondhatjuk az, hogy viszonylag középrétegbe tartoztunk. Nem éhezünk vagy szűkösködtünk annyira. Viszont ha nézzük az egész országnak a helyzetét, akkor mondható az, hogy szegénység volt ott, viszont az emberek vidámak voltak úgy-e, mert nemrég győztük le az amerikaiakat, és bizakodóak voltak akkor az emberek. Hogy majd fejleszteni tudjuk az országot, és mi fiatalok, akkor még azzal a céllal mentünk külföldre, hogy igen, elsajátítjuk a nyugati tudást, és akkor majd azt a tudást kamatozzuk, saját hazánkban. Egyébként az állam is ilyen célból küldött minket, a fiatalokat, hogy majd a külföldön tudásokat sze-

rezni. (...) akkor egy évet kellett még ott Vietnámban ilyen előkészítő intézményben tanulni magyar nyelvet, csak magyar nyelvet. (M.30)

Mint a fenti interjúból jól látszik, államilag előkészített, nyelvi előképzéssel megsegített migrációs folyamatban, könnyedén indul az interjúalany. Másokhoz hasonlóan közvetlen és személyes gondoskodásban részesül, és társadalmi kisközösségekben tud mozogni:

Szintén vizsgák voltak, de a tanárok is nagyon-nagyon aranyosak, tudták, hogy most akkor szerencsétlenek tizenvalahány évesen jöttek egyedül egy idegen országba. Nagyon-nagyon, szó szerint mint egy tyúkanyó, úgy pátyolgattak minket, csináltak karácsonyi műsort, aztán reppeltünk is, különböző nemzetiségből mindenki, minden nemzetiség előadott valamilyen speciális műsort. Jó volt akkor, sőt még vittek minket kirándulni, és első hó, pont 87-ben, akkor óriás hó volt Magyarországon. Nekünk ez nagy szenzáció volt. Hogy hát ilyen nagy havat lehet látni, vittek minket szánkázni, nagyon-nagyon aranyosak voltak a tanárok. Sőt ezt most csak mellékesen mondom, nemrég, azt hiszem, két héttel ezelőtt, akkor még az itt megmaradt vietnámi évfolyamtársaim szerveztek egy ilyen találkozót, az akkori tanárokkal. Úgyhogy voltak ott, persze, hogy most már nagyon idősek lettek a tanárok, csak én nem tudtam lenni ott a bulin. (M.30)

Hasonló fejlődési sort találunk annak az afrikai ösztöndíjasnak a történetében, aki visszamenőleg a „keresztény Magyarország” utáni vágyat jelöli meg egyik migrációs indítékeként. A megérkezés után ő is viszonylag gyorsan kisközösségi és családi hálóra lel, amelyik a küldő társadalomhoz hasonló személyes viszonyokra emlékezteti:

Hát én szerencsére átmentem, bekerültem az egyetemre, azért nagyon sokszor én, ahányszor interjút készítenek velem, én ezt megmondom őszintén most is, a magyar diákok segítségével nélkül, akármilyen okos legyél, jó tanuló külföldi magyar, egyedül nem képes megbirkózni, nem képes felzárkózni. Az egyetemi oktatás, ami magyar diákoknak megy, anyanyelvük nekik, az előadást, ahogy megy, nem lehet követni. (M.15)

A vidéki magyar ember dicséretével folytatja, szembeállítja a városi világgal – és amint az interjú későbbi részeiből látszik –, a 2000-es évek utáni Magyarországgal.

És pont magyarokkal laktam, nagyon szerettek, teljesen, és minden évben kellett adni újat, hogy ki kivel lakik, már egyértelmű volt, hogy velük fogok lakni egy szobában, és mint barátok javították bármi. Ha hallom, hogy hogy beszélnek, én beszélek, valamit elrontok, megmondják, hogy ezt így kell mondani, de amúgy nagyon szerettek. Meghívtak kocsmába, megyek velük mindenhová, ahová mentek. Hét végén hazamentek, és akkor hoznak nekem is a családból, meg a szülőknek, meg a süti, husikák meg minden, ami ennivaló mindig, és nagyon sokszor volt olyan, hogy disznótorra meghívtak vidékre. Ott mindig én voltam, aki hétvégeken mentem el, nem találtak a kollégiumban. Mondták, hová ment? A magyar barátaival ment. Elmentem vidékre, és igazi, ott tapasztaltam, ez a magyar ember, amiről hallottam. Olyan teljesen, olyan emberek, akik nem láttak afrikai embert, de milyen szeretet ömlik belőlük, őszinte szeretet, ott tapasztaltam. Megöleltek, minden, éjszaka

ébresztettek, hogy hogy csinálják a disznótor, megnéztem, hogy csinálják az egészset, velük együtt csináltam, egyél, igyál, koma, ez az igazi! Én városon nem találok olyan embert, aki igazán olyan, aki tényleg magyar ember, akitől lehet hallani, hogy vendégszerető, én ott nem tapasztaltam. Az oktatási intézményben, hála istennek, nem tapasztaltam, mivel az értelmiségiek nem tudják kifejezni. Sajnos a városban azért bunkón tudják kifejezni, hát te mit keresel itt, ez Magyarország, ez magyar, ez magyar. Pl. nyugatra mentünk, én mentem, voltam nyugatig, ugyanúgy nem szeretik, de nem tudják ezt a bunkó beszédet mondani, csak inkább elkerülnek, nem társalognak. Kulturális különbség, figyelj, menj haza, ez Magyarország. (M.15)

A társadalmi kapcsolatok megtalálása és kiépítése közben az állampolgárság kérdése a háttérben marad. Sőt mintha az eredeti állampolgárság fenntartása még rendkívül fontos lenne. Ebben szerepet játszhat a szocialista politikai viszonyrendszer fennmaradása, a viszonylag korlátozott utazási szabadság (még a szocialista blokkon belül is).

Figyelemre méltó azonban, hogy talán éppen a rendszerváltás teszi sürgetővé az állampolgársági kérdés rendezését. A rendszerváltás megváltoztatja a nemzetközi kapcsolatrendszert, és sok szempontból magasabb falakat húz vízum és más szempontokból. Ez valószínűleg erősíti a vágyat a biztosabb jogi státusz iránt (Melegh–Illés, 2009), amit gyengíthet a kettős állampolgárság tilalma, ha az itteni állampolgárság értéke nem túlságosan magas. A bevándorló jogi helyzet bizonytalansága közvetlenül összekapcsolódhatott egyrészt a háttér átalakulásával, a munkahely, az ösztöndíj-lehetőség elvesztésével, másrészt a magyar állampolgárok előtt megnyíló utazási privilégiumokkal; a családon belüli magyar állampolgárokkal (sok esetben saját gyermek) való együtt mozgás pedig egyenes kívánatosá tette ezt a lépést. Más szavakkal komplex manőverezésbe kellett, hogy kezdjenek azok a bevándorlók, akik már korábban megérkeztek. A manőverezés fent leírt elemeit és tényezőit érdemes egyenként megmutatni.

A tanulmányokat folytatók egy része valamiképp megpróbált újabb oktatási programba bekapcsolódni, hogy így biztosítsa maga számára az itt-tartózkodás feltételeit. Jól mutatja ezt az alábbi interjúrészlet attól az interjúalanytól, aki vegyipari végzettséget szerzett Magyarországon 1993-ban. Így írja le, hogy miképpen próbált tovább maradni, majd végképp gyökeret verni:

Emlékszem 1990-ben, akkor itt a rendszerváltás is megtörtént, úgy az egész szocialista rendszer, nem csak itt Magyarországon, hanem mindenütt egy kicsit meginogott. Lazábbak már ezek a feltételek vagy elvárások, nem. Úgy, hogy pontosabban, én már nem is emlékszem, lehet, hogy közvetlenül előttünkről, a mi évfolyamunk előtt, akkor már az volt, hogy maradhattunk itt külföldön egy-két évet még, nem rögtön kellett haza menni. Illetve akkor korábban még az volt, hogy aki esetleg itt férjhez vagy feleségül vagy férjhez megy, vagy feleségül vesz helyi embert, akkor vissza kellett fizetni az államnak az oktatási költséget. Vissza is fizették, akik itt maradtak. Mondom, nem emlékszem biztosan vissza, hogy mikor kezdődött, de utána már lazábbak voltak ezek a szabályok. Maradhattunk dolgozni itt, mert talán volt egy ilyen gondolat is állam részéről, hogy az sem baj, ha itt gyakorlatot

szerzünk, nem csak az elméletet, hanem gyakorlatot is szerzünk. Úgyhogy maradhattunk dolgozni, csak utána kell hazamenni. Csak aki itt marad, annak kellett visszafizetni. Na és akkor az volt, hogy sokan éltek is ezzel a lehetőséggel, hogy... senki nem akart itt véglegesen maradni, ez tény és való. Csak azt kell megértened, hogy amikor mi befejeztük az egyetemet, akkor 93 körül, akkor még Vietnámban még, szóval Vietnam még mindig eléggé elmaradt ország volt. Most már nem. De akkori Vietnam, még eléggé elmaradt ország volt, és sokan azért tologatták ezt a hazatérést, mert kicsit féltek is attól, hogy hát, hogy tudunk visszazokni azt az elmaradtabb állapotot. Nem csak a gazdasági állapotra gondoltak, hanem úgy egész gondolkodásba, mentalitásba. Meg hát még fiatalok voltunk, akkor miért ne maradjunk még pár évet. Na és akkor én is ilyen hasonló gondolattal maradtam, mert megcsináltam második diplomámat is, az a jogi mérnök diploma, az két és fél éves volt. Viszont az is kell hozzáfűznöm, hogy aki nem ... mert akkor még Magyarországon nagyon-nagyon, mondhatom azt, hogy diszkriminációs íratlan törvényt hoztak külföldiek ellen, hogy ha akartunk friss diplomával is, ha akartunk elhelyezkedni valahol, akkor úgy-e azt mondták, mivel mi tanulmányi vízummal vagyunk itt, az voltunk, nem lehet csak úgy átmenni munkavízumba. Akkor Vietnámban levő Magyar Követségtől kell kérnünk, kérvényeznünk egy ilyen munkavízumot, és csak azzal tudnak dolgoztatni, illetve, úgy felvenni. Viszont ez egy ördögi kör, ha az ember fizeti a repcsijegyet, hogy ott majd Vietnámban kérjen munkavízumot. Ott meg azt mondják, csak akkor adják a munkavízumot, ha megvan a munkaszerződés, érted. Szóval kizárják egymást, lehet, te még nem emlékszel erre az időszakra, mert még fiatal voltál, de 93-ban emlékszel, hogy 90-ben volt a rendszerváltás, 93-ban rengeteg munkanélküli volt a rendszerváltás miatt is. Azért nagyon is, kifejezetten volt egy olyan törvény, hogy amelyik pozícióba magyar embert lehet alkalmazni, akkor elsősorban csakis a magyar embert, sőt kifejezetten még azt mondják íratlanul, hogy a külföldieket ne alkalmazzák. És akkor én úgy voltam tovább az egyetem után, hogy én hosszabbítottam a tanulmányi vízumomat azáltal, hogy a jogi, az ELTE-n továbbtanultam, és így megszereztem a második diplomámat, és eközben, szinte az első egyetem vége felé, még megismerkedtem a mostani férjemmel, és akkor így ez is volt az egyik ok, hogy akkor még kicsit úgy itt maradjak, hogy komoly döntést hozzak magánéletemben. (M.30)

A fentiekből jól látszik, hogy a kezdeti biztonság és kapcsolati rendszer hogyan épül le, és miképpen kell stratégiát váltani. Sőt mint azt más interjúalanyok is jelzik, a rendszerben volt egy csapdahelyzet, amelynek következtében a tanulói státusból nagyon nehéz volt átlépni munkavállalói státusba. Még a fentieknél is nehezebb volt azonban azok helyzete, akik már a munkaerőpiacon voltak a rendszerváltás idején. A foglalkoztató vállalatok általában összeomlottak, de legalábbis átalakultak. Az átalakulás mellett pedig bizonyos esetekben szerepet játszott a felmerülő diszkrimináció, rasszista különbségtétel kivédésének a fontossága is. Nigériai interjúalanyunk így mesél:

Hát 1982, pontosan szeptemberben, kerültem Magyarországra. Tehát ösztöndíjas diákként. Tehát, még a régi rendszerben, amikor szocializmus volt, kommunizmusról volt szó. Tehát az én országom és Magyarország ilyen kooperációs kapcsolatban voltak. Kis, sok jönnek ide külföldi diákok Afrikából vagy más országokból. Jönnek Magyarországra, tanulni. Én azokhoz tartozom, akik ide kerültek Magyarországra, mint diák. Tehát volt

az az oka, hogy én Magyarországra kerültem. Utána 9 évig tanultam a magyar nyelvet, nemzetközi előkészítő intézetben, és a következő évben elkezdtem a műszaki egyetemet. És ott végeztem 1989-ben mint villamosmérnök az erősáramú szakon. Ott. Elég volt? Mit lehet még tovább?

Az egyetem után jöttek kis malőrök, mondhatom, mert a biztonsági és politikai helyzet otthon nem volt olyan szinten, hogy az állam tudja intézni a haza visszatazást, az egyetem után, mert egy polgárháború tört ott, teljesen olyan, hogy el voltunk felejtve, tehát itt ragadtam. És valahogyan ezt a helyzetet megoldanom kellett. És mivel ez volt az az ország, ahol hosszú ideig voltam, tehát az ifjúkorom után, ez volt az ország, ahol hosszú ideig tartózkodtam, hát elkezdtem keresni az átmeneti megoldások. Mivel itt tanultam, itt végeztem az egyetemet, hát úgy gondoltam, hogy lehet, hogy ha keresek egy munkavállalási engedélyt, megkapom, mert így tudom fenntartani magam. Mert az egyetem vége után az ösztöndíj, az egyetemnek vége lett, tehát saját magamat kellett foglalkoznom, és így nekem rögtön akcióba kellett lépnem. De ennek idején nem volt olyan nehéz, mert hiába a rendszerváltáskor végeztem az egyetemet, de ilyen nagy gond nem volt, hogy az ember akar dolgozni, és nem kap munkát. Tehát még ebben a percben, sekundumban voltam, olyan munkahelyen jelentkeztem, ahol éppen sokat dolgoztam a diplomamunkámmal, tehát az elektromos műveknél. Tehát ott kezdtem mint kezdő mérnök, az üzemvételi osztályban, és problémamentesen, ezt az első év szépen megtörtént. És kezdtem gondolkodni, hogy lehet, ott javul a helyzet, lehet, hogy valami történik, hát ez nem lesz olyan kemény kor. Elkezdtem gondolkodni a letelepedési, letelepedésem, letelepedés... Hát csak elindítottam a folyamatot, és ez, mondhatom, hogy feltételek megfelelek, hogy kapjak egy letelepedési engedélyt, mert itt tanultam, sok ideig volt munka, és tudtam ellátni magam, tehát megkaptam ezt a hosszú, mi úgy neveztük, zöld volt kártya. És szépen ment az idők útja. Közben a barátnőmmel, a magyar barátnőmmel lett egy gyerekünk, akkor kezdtem el gondolkodni, hogy hát most már úgy néz ki, hogy itt lesz nekem a családom, és gondoskodni kell róluk, és ennek idején nem volt nagyon jó ez az élettársi kapcsolat itt Magyarországon, mert semmi más színes bőrű nem volt itt divatos. Nem az a fajta, ami itt szerethető volt, tehát, nekünk itt harcolni kellett mindenért, mert hát. Így jött ez a gondolat, tehát, hogy lehet, hogy könnyebben lesznek a dolgaink, ha magyar állampolgárként, legalább papíron, mert úgyis mindig fekete magyar leszek, bárhova megyek, ez hiába papírokon ott van, hogy magyar állampolgár, de ezt a cégért mindig rám sütik. Jó, hát, nem az igazi magyar, csak 40%. (M.26)

A rasszista diszkriminációra való hivatkozás más interjúkban is előfordul, és ugyanígy az álláskereső egyik alaptényezőjének tűnik az állampolgárság megszerzése. A kettős állampolgárság otthoni tilalma miatt nem honosító afrikai interjúalany így beszél erről:

Sok kellemetlenséget ért engem, hogy nem vagyok... pl. arra hivatkoztak, hogy munkakeresési meg egyéb dolgokba, pályázatokba, hogy nem vagyok magyar állampolgár, pedig én rengeteg letettem az asztalra. Én igazából, hogy mit csináltam, letettem az asztalra, én nem csak tanultam, hanem tettem sokat. (M.15)

Szintén az átalakulás játszik szerepet annál az interjúalánynál, aki magyar férjével rendkívül kacifántos vándorlás, a Szovjetunió, Korea, Kína után érkezett Magyarországra még a hatvanas évek végén. Az interjúalany ipari kutató volt, és a társadalmi nemi hátrányok ellenére Magyarországon mind a tolmácsolás, mind pedig az újítások révén igen jó társadalmi pozíciót vívott ki magának. Mindez megkérdőjeleződött a rendszerváltás idején:

Mikor rendszerváltás volt, összeomlott ott minden, itt is összeomlott minden. Akkor ötvenévesen, azt lehet mondani, hogy felszámolás alatt állt a cég. Hát én nem gondoltam, hogy ötvenévesen nyugdíjas leszek. De akkor volt olyan törvény, hogyha jogutód nélkül felszámolják a céget, akkor a nők 50 évesen, a férfiak 55 évesen mehet nyugdíjba. (...) Ahogy én mentem nyugdíjba, rá pár hétre a férjem bejelentette, mi már akkor itt laktunk, a férjem bejelentette két gyereknek meg nekem, hogy őt ki fogják rúgni a munkahelyéről, mert politikai okok miatt, megint. Azért utálok politikát. Utálok a politikusokat is. Ő egyetemet végzett Moszkvában, felesége szovjet állampolgár volt, és jó pont, akkor kitaláltak egy ilyen mondvacsinált dolgot ... és akkor csináltunk egy kis céget. Hátha, valamit kellett csinálni, pénzt kellett keresni, és köszönhetően az én kapcsolataimnak, úgy-e, jól kezdett menni a cég. Először irtó büszke voltam arra, hogy a magyar termékeket, aki, úgy-e, összekuszálódtak a kapcsolatok, nem tudtak senkinek szállítani, én voltam, aki szállított magyar gyógyszer, magyar bolt, magyar konzervet, magyar termékeket volt Szovjetunióba, mert nekem kapcsolataim voltak. (M.21)

És ebbe az átalakulásba illeszkedett be a magyar állampolgárság megszerzése, ami az üzleti utak és a szovjet rokoni kapcsolatok lazulása miatt vált fontossá. Ennek megszerzése érdekében a már nyugdíjas interjúalany még a szovjet állampolgárságról is lemondott, és vállalta a kora kilencvenes években szükséges hontalanságot. És tette mindezt 25 évvel az ideérkezés után:

Ja, hát, már az édesanyám mikor itt volt, ő minden évben itt volt és tíz hónapig itt lakott, mikor meghalt az édesapám, akkor inkább ő itt élt, mint Moszkvában és akkor már ő azt mondta, mikor már két gyerekem volt, és én mindig szovjet állampolgár voltam, és akkor azt mondta: Kislányom, vedd föl a magyar állampolgárságot, mert két gyereked magyar állampolgár, a férjed magyar állampolgár, én már nem ragaszkodom, én is többet itt vagyok, mint Moszkvában. Így akkor, még mindig úgy voltam, hogy felvegyem, vagy ne vegyem föl, de amikor az anyám is azt mondta, hogy inkább vedd föl. A férjem, az meg teljesen mérges volt, olyan nehéz veled utazni ide-oda. Inkább vállaltam, Ausztriába menni is kellett vízum, és beadtam a papírokat, először kellett beadni papírokat a Szovjet Követségre, hogy lemondok szovjet állampolgárságról. Kitöltöttem papírokat, és akkor már Szovjetunió összeomlott, szóval ott is nagy káosz volt. Befogadták azt a nyilatkozatot, és minden, majdnem egy évig kellett várni, amíg jött engedély, hogy már nem vagyok szovjet állampolgár, és ezekkel a papírokkal. Nekem akkor főleg a munka miatt, mert kis cég volt és akkor kellett utazni ide-oda. Azt hiszem, beadtam ezzel az engedéllyel, ja, hontalan voltam, és ezekkel a papírokkal, amíg hontalan voltam, sehova se utazhattam. És szerintem hontalan voltam egy fél évig, az biztos. És akkor tulajdonképpen hontalan voltam egy fél évig, nem emlék-

szem, és mikor beadtam a papírokat, nem volt szovjet állampolgárságom, nem volt magyar állampolgárságom, és kaptam olyan papírt, hogy hontalan, és talán fél évig az voltam, és utána megkaptam a magyar állampolgárságot. (M.7)

Bizonyos esetekben ez az átmenet sikertelen lesz, és a munkahely elvesztése, a magyar férj egészségének megroppanása után még az állampolgársági folyamat is elakadhatott és lelassulhatott. Az alábbi interjú egy kistelepeülésen élő ukrán bevándorló nővel készült, aki már hosszú ideje nem tudja véglegesen befejezni az állampolgársági folyamatot. Ebben a hosszú és keserves történetben szerepet játszott az is, hogy az itteni munkaerőpiacra sem tudott igazán beilleszkedni:

Így, hogy én már nem szovjet állampolgár, mert szétment a Szovjetunió, és akkor én áttelepedtem, vagy hogy mondják, Magyarországra Ukrajna területéről, és akkor nekem van lehetőség kérni hivatalosan ukrán állampolgárságot. De ugyanaz a folyamat, hogy kell adni okmányok, minden. Nekem akkor nagyon beteg volt nővérem és sürgősen kellett utazni ápolni. És hogy rendőrségbe volt osztály, melyik foglalkozott külföldiekkel és ott tanácsolt, hogy lehet fogadni hontalanság, hontalan útlevelet kérni, mert ez a legegyszerűbb, és ugyanaz jogai maradnak, mint magyar állampolgárnak, csak ha akarom utazni valahova, minden országba kell kérni vízum... Így lettem hontalan. De senki nem értesített, hogy nekem már nincs állampolgárságom, csak mikor akartam utazni, ahogy mondtam, mondták, hogy ez már nem érvényes, úgyhogy nincs állampolgárságom nekem. Na, ...meghalt testvérem, férjem is beteg volt, sokat kellett dolgozni és az állampolgárság nem volt valahogyan első kérdés. Túl sok volt a probléma, de dolgoztam és fizettem járadékok, van nekem adókártya, és gondoltam, akkor semmi baja, jogilag nincs nekem. De hát 2002-től nagyon beteg lettem, súlyos artrózisom lett, így került sor műtétre. Kétszer műtöttek a lábam, és utána lett kérdés, hogy rokkantnyugdíjra volt szó. Mikor adtam nyugdíjpénztárba kérvényt, hogy szeretném rokkantnyugdíj kapni, akkor engem értesíttek, hogy kell adni nekem munkakönyvem, mit dolgoztam Szovjetunióba. Akkor elmentem rendőrségbe, ez a Külföldi Osztály, az, aki külföldiekkel foglalkozik, az megszűnt, de az egész dokumentáció átment a Bevándorlási Hivatalba. Elmentem Szegedre a Bevándorlási Hivatalba, és megtaláltak enyém dosszié, mikor én megérkeztem 87-be. Szegeden, ott nem volt semmi, sem okmányaim, sem munkakönyvem, semmi. Amit én adtam Harkovban, eltűnt mindenem. Szovjetunióban én dolgoztam húsz év. Akkor telefonáltam barátaimnak Ukrajnába, hát már nem voltam ott már tizenegy év, és olyan kedvesek voltak, hát olyan, hogy elmentek utána, hogy hol a munkakönyv. Ahogy én hivatalba dolgoztam, az volt állami, utána megszűnt, mindent privatizáltak. Az egészséget, ahogy van, kidobták. És munkakönyvem maradt, utolsó munkahelyem nekem kellett ott adni. Na egy barátnő magas pozícióban dolgozott, és ő átkutatta, hol az enyém munkakönyvem Ukrajnába, és szerezte, végül is megvette ezt a munkakönyvemet, de a régi, originál féltem, hogy postázik nekem ide, akkor hivatalos jegyzővel hitelesíttette, másolat csinált, és küldött nekem. Ez adtam nyugdíjpénztárba, mikor folyamat volt, ott egy év engem, nyugdíjpénztárban volt folyamatban az enyém rokkantnyugdíj. Utána kaptam értesítést, hogy hontalan személyekre Magyarország szociális politikája nem terjeszkedik. És így maradtam beteg, semmi nélkül. Úgyhogy így élek, akkor elmentem önkormányzathoz, anyakönyvvezetőhöz kérdéssel, hogy tudok szerezni magyar állampolgárságot. Adott nekem nyomtatványok, mit kell betölteni,

és hogy kell adni vizsgát. Vizsgát én vártam több mint egy év. Novemberben, október vége elmentem anyakönyvvezetőhöz, és következő november 15-e, egy év múlva... Hát szerintem nagyon sok anyagot kellett tanulni, annyira, hogy történelem, irodalom, művészet, alkotmány, igazgatóság. Annyira sok anyag volt, hogy hát majdnem egy év, addig is belefér, nem, nekem főleg idegen nyelven ez az egész információ. Na sikeresen adtam vizsgát, csak azt hiszem, volt egy bosnyák nő, aki szó nem tudta magyarul, mert mellettem ült és vizsgázott. Hallottam, hogy nem tudta, hogy milyen főváros, nem tudta, hogy Budapest. (...) Novemberben adtam vizsgát, és utána kell újra sok nyomtatvány betölteni, kérvény állampolgársághoz és így hogy anyakönyvkivonat, házassági papír, ...és ott ez volt. 2010-ben kaptam Bevándorlási Hivatal válasz, hogy van a listán az enyém papír, hogy én folyamatban vagyok állampolgárság ügyben. Májusban 2010-ben kaptam kérvény Bevándorlási Hivatal, hogy kell pótolni anyagot. Kell újra nyomtatványok betölteni, úgyhogy az enyém házasságom regisztrálják itt Magyarországon. De 87-ben, 86-ban férje regisztrált Magyarországon mienk házasság, mert regisztráció nélküli házasság, akkor nem tud engemet is hívni Szovjetunióból. Akkor ez is xeroxoztam, és sok nyomtatvány újra betöltöttem, és ez is regisztrációs, házassági papír, ami Magyarországon kaptunk, az is küldtem. Hát vártam, vártam, ez volt májusban, októberben mit kaptam, levél, hogy újra kell pótolni, úgyhogy az enyém anyakönyvkivonatba nem, ahogy én azt felvezetem, nem lehet azt érteni a Bevándorlási Hivatalba, hogy én itt születtem. És kért tőlem valami más anyakönyvkivonat, vagy érvényes útleveél. Én nagyon csodálkoztam, mert útleveél végül is betöltenek személyi igazolványba adatok. De személyi igazolványom volt xeroxozva, és ott is volt anyagba. Először én májusban kaptam, hogy kell regisztráció, valami házassági papír, fél év múlva én kapom még egy levél, hogy végül is nem lehet érteni, hol én születtem. Ekkor én kicsit nem értem ezt a folyamat. Miért májusban nem látták, hogy valami hiányzik az enyém adatom? És az volt, hogy mikor én áttelepültem Magyarországra, nekem Ukrajnába az egész okmányait kellett adni megyei archívumba. Akkor nekem adtak csak útleveél. És megyei archívumba elvitték az enyém okmányaim, és adtak más formájú okmány, akinek, illető állampolgár, akik áttelepednek külföldre, elmennek állandóan lakhelyre. És azt az új anyakönyvi kivonat nem felelt meg. Utána én személyes papírom között sokáig kerestéltem, maradt egy másolat, régen-régen, 30 évvel ezelőtt én másoltam eredeti anyakönyvi kivonattól másolat, nem tudom, de hiteleset, a jegyző hiteles másolat. Akkor ez újra elmentem Szegedre, átfordítottam, ez már volt 14 000 Ft. De az, hogy én beteg, nem kapok semmit. Én itt dolgoztam, nekem adókérdőív van, járadékot én fizettem, és az is hontalan voltam. És nekem most nem jár semmi, de nekem kell fizetni egészségügyi biztosítást, és ezt az egészet procedura kell valamennyit fizetni. Úgy maradtam, de nem én hibás vagyok, hogy maradtam állampolgárság nélkül. Engem kiraktak, megszűnt Szovjetunió és most kapom, hogy adja nekem vagy útleveél vagy valami más anyakönyvi kivonat, és nekem kell fordítani. Nem értem, hogy Bevándorlási Hivatal nem tud fordítani? Ezt az enyém okmányaim, hol van az enyém okmányaim, amit én adtam Nagykövetségbe? Ezek okmányok nélkül én nem tudtam megkapni személyi szám. Akkor miért Bevándorlási Hivatal nem keresi az enyém papírjaim. Írtam panasz Igazságügyi Minisztériumba, hogy hol van az enyém okmányai, nekem Igazságügyi Minisztérium az küldte a válasz, hogy adták panasz Konzulátusi Osztályba és ennyi, ez volt három évvel ezelőtt. És ez az állampolgárság ügy, ahogy én kezdtem, jelentkeztem vizsgára, ez már több mint kettő év. De folytatódik. Mi lesz ebből, fogalmam sincs. (M.24)

A fenti kudarcos történet ellenére az interjúkból igen jól látszik, hogy a szocializmus összeomlása előtt vagy közvetlenül ebben az időszakban idevándorolt migránsok beilleszkedése identitás szempontból is rendkívül érdekes. Nagyon gyakori közöttük, hogy – az utóbbi idősakra való panaszkodás ellenére – jelenlegi perspektívájukból idetartozónak érzik magukat, sőt kifejezetten magyar polgárként mutatják be magukat.

Úgy nagyon-nagyon megváltozott. Nagyon pozitív irányba, azóta már jártunk olyan helyeken, ahol nem minden turista járt, és azért láttunk sok mást is, nem csak olyan gyönyörű szép dolgokat. Csak egy példát mondok, voltunk Tokaj vidékén, borokat kóstoltgattunk, nem emlékszem a város, az a lényeg, hogy úgy utaztunk, hogy nem főúton, hanem kis úton és hát olyan falukon keresztül, olyan, hogy 99% munkanélküli társaság. Plusz azért Budapesten is, jó pár kerületben jártunk, ahol nem olyan gyönyörű szép minden, meg azért voltunk kinn Budapestről, mikor néhány évvel ezelőtt zavargások is voltak, a október 23-án. Épp a színházból jöttünk ki, amikor előadás végén mondták, hogy nem a fő kijárat, hanem a vészkijáratot kell használni, és Andrássy útra nem menjünk, és az, ki ott parkolt, annak lehet, hogy ég a kocsija, szerencsére nem ott parkoltunk, de úgy a... Ezek ilyen apróságok, hát nem apróságok, de ehhez képest évről évre egyre szebb dolgot találok. Nyáron is próbálunk, néhány napot legalább Magyarországon belül valahol nyaralni gyerekekkel, Miskolc- Tapolca, Balaton, Pécs, és tényleg én egyre szebbnek láttam. Mindig próbálok megkeresni, hogy mi jó történt, és úgy látom, hogy jó irányba megy az ország. Kicsit problémák vannak. Nekem vagy szerencsém van, vagy nem tudom, de a mai napig volt négy munkahelyem, mindegyik munkahely után maradtak barátok, most is szoktunk találkozni, kapcsolatot tartani. Ritkán tudunk találkozni személyesen, de szoktunk sportolni. Teniszklubunk van Vác-on, és akkor ott is mindenki nagyon barátságos, rá tudom bízni a gyerekeimet, ha nem tudok időben jönni valahova. (M.8)

Etnikai versengés

A globalizáció korában az etnikai privilégiumok rendszere egyre nagyobb teret nyer, hiszen a migrációs jogosultságok száma nő a globális gazdasági kapcsolatok átalakulása során. Egyre több ország kapcsolódik be a migrációs folyamatokba, és az olyan térségekben, ahol szükség lehet etnikailag is kötődő migráns rétegekre, amelyek az adott ország vagy térség szempontjából jó munkaerőpótlásnak minősülnek, ott nagyon gyakran kiépítik a megfelelő intézményrendszert. Érdekes módon ez éppen azokban az országokban történik, amelyek a globális gazdaság egy korábbi állapotában kibocsátó országok voltak (azaz a helyi nemzeti diskurzusban „vérvesztésként” jelentek meg). Komoly diaszpórapolitikát alakított ki Olaszország, Finnország stb. (Melegh, 2011). Magyarország ebből a szempontból még jobban érdekelt, hiszen a politikai területéből elvesztett területek lakossága magyar nemzeti diskurzív szempontból mindig is komoly kérdéseket vetett fel. Köszönhetően a globális nemzeti versengésnek (EU-csatlakozás, gazdasági szerkezetátalakulás), illetve a kapcsolódó globális hierarchikus képzetek miatt e tematika és viszonyulás a kilencvenes évek kezdetétől annyira élessé vált, hogy háttérbe szorított minden olyan kísérletet, amely a bevándorlást egységesen kezelte volna, és kivette volna

a „nemzetpolitikai”, etnikai keretekből. Ez rendkívül feszült és a határokat ambivalensen kezelő nemzetpolitikai elképzelésekhez vezetett. A belső feszültség nyomán a honosítási jogrendszer mára szinte két teljesen elkülönült intézményrendszerre esett szét (uo.). Ez interjúalanyaink számára is egyértelmű: beszélnek róla, és érzékelik az ebből fakadó etnikai versengést. Eddig jobbára a magyar etnikumúak tartották sérelmesnek, hogy nem magyarokkal, agresszív „kínaiakkal” együtt kell sorba állniuk, illetve azonos eljárásban kellett szenvedniük. (Melegh–Molodikova, 2010; Feischmidt–Zakariás, 2010) A rendelkezésükre álló kedvezmények ellenére azt vélelmezték, hogy hátrányban vannak a kínai és más nem európai bevándorlókhoz képest, akik ügyvédekkel és korrupcióval szereztek jogosulatlan előnyt. E percepcióban fel sem merült, hogy a nyelvi akadályok, a diaszpórikus szerveződés vagy éppen a magyar intézményi intolerancia miatt kényszerültek arra, hogy közvetítői rétegre hagyatkozzanak (Turai–Melegh 2009). A közvetítői mechanizmus a most meginterjúvolt interjúalanyok esetében is fennáll, sőt – mint azt fentebb láthattuk – alacsonyabb társadalmi helyzet esetén csalódáshoz, kudarchoz vezethetett.

E hibás percepció lényege az etnikai privilégiumok és az így előálló duális etnikai rend miatti etnikai versengés, amelyben az interjúalanyok kifogásolják az adott rendet, vagy éppen másoktól próbálják eltávolítani magukat, hogy relatív helyzetük javuljon. Egyik orosz interjúalanyunk felháborodottan nézi, hogy a magyar származásúak az elmúlt időszak honosítási rendjében rövid időszak alatt állampolgársághoz juthatnak, miközben ők hosszú és bonyolult úton jutottak a magyar állampolgársághoz.

Hát mondjuk én a saját félbe akarok mondani, hogy például aki magyar származású, semmi köze nem volt Magyarországhoz, egyszer csak idejött, mert itt jó élet volt, rögtön megkapta a magyar állampolgárságot. Én, aki már, mégis tettem valamit az asztalra, a két gyereke, munkahelyem, itt dolgoztam Magyarországon, hát mivel nem volt magyar gyökerem, nem magyar anyanyelvű voltam, azért engem félretettek, és meg kellett várni, ez valahogy. Most nem tudom, hogy van, lehet, hogy most is úgy van, hogy. (M.7)

Megjegyzendő, hogy bizonyos esetekben a harmadik országbeliek elfogadják, hogy etnikai privilégiumokat érvényesít a magyar állam. Ez jelentős mértékben függhet attól, hogy miképpen értékeli saját helyzetüket. Adott esetekben egyértelműen vállalják, hogy ők a lehetőségek ellenére kivárják a nem privilegizált eljárás előírt időtávjait, bár mint az egy szerb állampolgárral készült interjúból kitetszik, elképzelhetőnek tartják, hogy már nem lesznek itt:

Hát úgy, hogy még hét év kell ahhoz. Hát nyilván, persze vannak ügyvédek, akik ezzel foglalkoznak. Már hallottam olyat is, hogy majd kitalálunk valamit, meg hogy mindenkinek van azért az Osztrák–Magyar Monarchiából felmenője. Hát nekem van egy dédnagyapám, aki fogorvos, de én azt gondolom, hogy nincsenek magyar felmenőim, és most éppen nem fogok nekiállni kutatni utánuk, úgyhogy jó ez a hét év. Ha még mindig, akkor itt leszek. (M.20)

Azonos társadalmi indíttatása miatt ide kell sorolnunk azokat az interjúk beszámolókat is, amelyek a rasszista lenézés elleni tiltakozásként próbálják magukat előrébb helyezni a magyar és nem magyar, illetve nem magyarok közötti etnikai hierarchiákban. Ezért is fontos lehet az állampolgárság, amely esetleg valamennyi emancipációs felhajtóerővel segíthet a rasszista módon megkülönböztetett honfitársaink számára. Már fentebb is idéztük a Mongóliából érkezett interjúalany „elhallgatását” és elnyomott helyezkedését, de érdemes megmutatnunk, hogy mások is az adott renden belül manővereznek legalábbis értelmezési keretek szintjén.

Külön érdemes felfigyelnünk, hogy e téren interjúalanyaink negatív tendenciákat figyelnek meg Magyarországon:

Igen. Ez nagyon jó kérdés. Nagyon örültem, hogy az a kép, bennem kialakult kép Magyarországról, meg magyar népről, beigazolódott itt az első években. Mert azt láttuk, hogy a tanáraink ott az előkészítőben annyira kedvesek voltak, segítőkészek, az egyetemen a professzorok is. Úgy én azt mondtam, jó sok évig akkor megvolt ez a kép, hogy kedvesek, segítőkészek a magyarok. És szép, még most is azt mondom, hogy szép Magyarország, Pest nagyon-nagyon szép, továbbra is nagyon-nagyon szeretem, csak a rendszerváltás után, tudod, most nem csak a hatósági emberek miatt kicsit úgy változott a kialakult kép, hanem ez velejáró következmény a rendszerváltás után. Nagyon sok ember hirtelen szegény lett, bizonytalan lett az élete, a jövője, nincs meg az a biztonsági érzés, és ha az emberben feszültség van, akkor csak valahogy kiadja, ez végül érthető dolog. Meg hát volt ez a vízummentes kínai áradás ide, akkor bizonyos negatív kép is kialakult a külföldiekkel kapcsolatban. Pontosabban az ázsiaiakkal kapcsolatban, mert úgy-e a magyarok nem tudják megkülönböztetni, ki a japán, ki a kínai, ki a vietnámi, egy kalap alá vesznek minket, hogy a kínaiak, és így persze nem csak a magyarok hibájából, úgy-e a mi hibánk is, meg a kínaiak hibája miatt is, sok diszkriminációs bánást kaptunk, ami kicsit megint negatívabbá tolja ezt a képet. De valóban, ahogy mondtam, ez a bizonytalan jövő, magyarok, a biztonsági érzés hiánya is megtette a hatását, hogy magyarok kicsit úgy magukba fordulnak. Mert úgy-e, ha az embernek sok a gondja, nem szeret a más bajaival foglalkozni, hogy most kedves lenni másokkal, hanem szemmel láthatóan. De szerintem te is látod, hogy most az emberek, ha felszállunk egy villamosra vagy a metróra, akkor lökdösnek, ez nem csak a külföldiekkel szemben, sajnos. Az emberek most szerintem, azért durvábbak meg úgy... Kevésbé kedvesek, barátságosak lettek, nem? (M.30)

Befejezés

A magyarországi honosítási folyamat belső társadalmi mechanizmusai igen sok rétegűek és időben is változhattak. Elemzésünk alapján egyértelműen látszik, hogy komplex motivációs rendben helyezik el az interjúalanyok a honosítás kérésének folyamatát, amely renden belül a családi életesemények és az arra való reakciók nagyon fontos szerepet játszanak. A bevándorlók retrospektív elbeszélésükben egyértelműen konstruktív módon állnak a megtelepedés és az állampolgárság folyamatához. Nem egyszerű költség-ha-

szon elemzést végeznek, hanem adott pontokon döntenek, és életüket komplex módon próbálják előregördíteni, adott esetben a honosítás kérésével.

Más oldalról ezt úgyis megfogalmazhatjuk, hogy a magyar állampolgárság relatív értéke nem elég magas ahhoz, hogy egyértelmű célfüggvénné váljon. Mint láttuk, a társadalmi helyzet, a transznacionális térhez fűződő érdekek ellensúlyozhatják az állampolgárság vonzerejét, vagy éppen a magyarországi intézményi lassúság és körülményesség is lehet ebből az értékből, hiszen a hagyományos etnikai keretek mögé húzódó magyar állam nem bátorítja az etnikailag nem magyar bevándorlók megtelepedését. Külön figyelemre méltó, hogy a globalizációs nyomás hatására etnikai versengésre kényszerítik a bevándorlókat.

Ugyancsak fontos látni, hogy a honosítás államigazgatási rendje formálisan semleges próbál maradni és a törvények szigorú betartására törekszik, eközben azonban a beépített szelekciós mechanizmusokra nem reflektál, és nem törekszik azok részleges kiküszöbölésére. Ez rendkívül élesen megjelenik a társadalmi helyzet és az asszimilációs elvárások kapcsán. Teljesen egyértelmű, hogy ezeket az intézményi reflexeket többek között a magyarországi közvélemény is támogatja. Elemzésünk megmutatja, hogy szükség van egy reflektáltabb megközelítésre, talán pont azért, hogy a relatíve magas bevándorlói iskolai végzettség és a kreatív képesség jobban érvényesüljön. Ha az integrációs folyamatot, az intézményi és társadalmi kapcsolatháló kiépítését fel tudjuk gyorsítani, akkor az itt élő bevándorlók számára hamarabb tudunk megfelelő társadalmi teret nyitni. Ez pedig a régi és új állampolgárok együttes érdeke.

Irodalom

COHEN, ROBIN – KENNEDY, PAUL (2000): *Global Sociology*. Palgrave Macmillan.

FEISCHMIDT MARGIT – ZAKARIÁS ILDIKÓ (2010): **Hazatérő idegenek – Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében.** In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 57–86. old.*

GÖDRI IRÉN (2005): **The Nature and Causes of Immigration into Hungary and the Integration of Immigrants into Hungarian Society and Labour Market.** *Demográfia* 48. évf. 5. angol nyelvű különszám, 168–191. old.

GÖDRI IRÉN – KISS TAMÁS (2009): **Migrációs hajlandóság, tervek és attitűdök az erdélyi magyarok körében.** In: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón.* KSH NKI Kutatási Jelentések 86. 183–219. old.

GÖDRI IRÉN (2010): **Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában.** In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest. 87–124. old.

GÖDRI IRÉN – TÓTH ERZSÉBET FANNI (2010): **Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – eltérések és hasonlóságok.** *Demográfia*, 53. évf., 2–3. szám, 157–204. old.

HÁRS ÁGNES (2010): **Migráció és munkaerőpiac Magyarországon. Tények, okok, lehetőségek.** In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.) *Változó migráció – változó környezet.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest. 15–56. old.

KOVÁCS ÉVA – MELEGH ATTILA (2000): **„Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is” – Vándorlástörténetek Erdély, Ausztria és Magyarország háromszögében.** In: Sik, Endre (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról.* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 93–154. old.

MASSEY, DOUGLAS S. – ARANGO, JOAQUIN – HUGO, GRAEME – KOUAOUCCI, ALI – PELLEGRINO, ADELA – TAYLOR, J. EDWARD (2005): **Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium.** Oxford University Press, New York.

MELEGH ATTILA (1999): **Migráció és életút. Amerikás magyarok élettörténetei.** *Régió*, 10. évf. 3–4. szám. 126–160. old.

MELEGH ATTILA (2002): **Globalization, nationalism, and petite imperialism.** *Romanian Journal of Society and Politics*, Vol. 2, No. 1, 115–129. old.

MELEGH ATTILA (2006): **On the East-West Slope – Globalization, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe.** CEU Press, New York–Budapest.

MELEGH ATTILA (2011): **A globalizáció és migráció Magyarországon.** *Educatio*. (in print)

MELEGH ATTILA – KONDRATEVA, ELENA – SALMENHAARA, PERTTU – FORSANDER, ANNIKA – HABLICSEK LÁSZLÓ – HEGYESI ADRIENN (2005): **Globalisation, Ethnicity and International Migration. The Comparison of Finland, Hungary and Russia.** *Demográfia* 48. évf. 5. angol nyelvű különszám, 123–167. old.

MELEGH ATTILA – KOVÁCS ÉVA – GÖDRI IRÉN (2009): **„Azt hittem, célt tévesztettem”. A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban.** *KSH Kutatási Jelentés*, 88. Budapest.

MELEGH ATTILA – ILLÉS SÁNDOR (2009): **Hungary in the Schengen system: Bastion or Gateway? Qualitative and quantitative analysis of the Schengen-based visa system and visa issuance practice in Hungary.** *Hungarian Europe Society*, Budapest.

MELEGH ATTILA – IRINA MOLODIKOVA (2010): **A bevándorlói interjúk elemzése.** *IRM. A statisztikai rendszer fejlesztése EIA/2007/3.2.3.1. Kézirat*

NYÍRI PÁL (2010): **Kínai migránsok Magyarországon: mai tudásunk és aktuális kérdések.** *In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): Változó migráció – változó környezet, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 147–172. old.*

PORTES, ALEJANDRO – BÖRÖCZ JÓZSEF (2001): **Keserű kenyér: a munkaerő nemzetközi migrációjának szociológiai problémái.** *In: Sik Endre (szerk.): A migráció szociológiája. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 69–88. old.*

SALMEENHAARA, PERTTU (2009): **Social capital in the mobilisation of human capital.** *Demográfia 52. évf. 5. angol nyelvű különszám, 97–123. old.*

SASSEN, SASKIA (1999): **Guests and Aliens.** *The New Press, New York.*

TÓTH JUDIT (2010): **A külföldiek integrációja: célok és mérhetőség európai szinten.** *IRM. A statisztikai rendszer fejlesztése EIA/2007/3.2.3.1 Kézirat*

TÓTH PÁL PÉTER (1996): **Haza csak egy van. Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994).** *Püski, Budapest.*

TURAI TÜNDE – MELEGH ATTILA (2009): **Az integráció folyamata a bevándorlói interjúk alapján.** *IRM, Corvinus. Állampolgári Tanácskozás a bevándorlók integrációjáról EIA/2007/3.1.1.1 Kézirat*